https://doi.org/10.54809/jkss.vi5.258
گۆڤاری کوردستانیی بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی
Copyright © Open access article with CC BY-NC-ND 4.0

سووتاندن و خاپوورکردنی نیشتمانی خورریەکان لە ڕۆژهەڵاتی دیجلە (لە نیوەی یەکەمی هەزارەی دووەم)

م.ی خانە اکرم محمد
کۆلێژی ئاداب- بەشی شوێنەوار- زانکۆی سەڵاحەدین
khana.mohammed@su.edu.krd

پوختە

خورریەکان بە یەکێک لە گەلە ڕەسەنەکانی کوردستانی کۆن و ناوچەکانی زاگرۆس دائەنرێن، نیشتمانی خورریەکان سنوورێکی بەرفراوان لە خۆ ئەگرێت، کە پێکدێت لە ناوچەکانی زنجیرە چیاکانی زاگرۆس و پێدەشتەکانی تا ئەوپەڕی باکووری میسۆپۆتامیا. لەم ڕوانگەیەوە خورریەکان توانیویانە ببن بە خاوەنی شارستانێتیی و شانشینی تایبەت بە خۆیان. بە هۆی بەرفراوانیی وڵاتەکەیان و کۆمەڵێک لایەنی سیاسیی و ئابووریی نیشتمانەکەیان، وڵاتی خورریەکان بەشێک بووە لەو ناوچانەی بە بەردەوامی کەوتووەتە ژێر هێرش و داگیرکاریی گەلانی تری ناوچەکە، بە تایبەتی پاشایانی سۆمەر، ئەکەد، بابل و ئاشور. جەنگەکان هێندە ڕقانگیر بوون تا وای لێ ئەهات دوژمنانی خورریەکان تەنها بە داگیرکردنی شانشین و شارەکان نە ئەوەستان، بەڵکو زۆر جار هەڵئەستان بە سووتاندنی شارە داگیرکراوەکان و زەوییە کشتووکاڵیەکانیان، تاوەکوو بنچینەی ژیان و لایەنە ئابوورییە کشتوکاڵییەکان لەناوبەرن. پاشا داگیرکەرەکان بە شانازییەوە ئەم ڕووداوی داگیرکردن و سووتاندنەیان لە ساڵنامەکانیان و سەرچاوە دەقە مێخییەکان تۆمارکردووە. بێگومان خورریەکان هەوڵیانداوە بەرگریی لە نیشتمانی خۆیان بکەن و ڕێگریی بکەن لە سووتاندنی خاکەکەیان، بەڵام مەترسییەکان گەورەتر و ترسناکتر بوون، بۆیە هەندێکجار دوژمنەکانیان ئامانجەکانیان بەدیهێناوە، شار و خاکی خورریەکانیان کاولکردووە و سووتاندویانن. لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە تیشک بخرێتەسەر داگیرکارییەکان و ڕووداوی سووتاندنی نیشتمانی خورریەکان لە ڕوانگەی دەقە مێخییەکانی هەزارەی دووەمی پ. ز.

کلیلە وشەکان: خورریەکان، شانشین، زەوی کشتوکاڵیی، داگیرکردن، سووتاندن.

Recieved: 12/4/2023
Accepted: 8/5/2023

E-ISSN: 2790525-X
P-ISSN: 27905268

پێشەکیی

نیشتمانی خوررییەکانی مێژوویەکی کۆن و سنوورێکی بەرفراوان لەخۆ ئەگرێت. دەرکەوتنیان لە مێژوودا ئەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕاستی هەزارەی سێیەمی پ.ز. ئەگەر پشت بە تۆمارە نوسراوەکان ببەسترێت، بەڵگە لەسەر هەبوون (وجود) و رۆڵی خوررییەکان لەسەردەمی ئەکەدیی کۆنەوە دەرئەکەوێت، هەروەک ئەو زانیاریانەی کە لە دەقەکانی ئێبیلا سەبارەت بە ناوچەکە و فەرمانڕەوای خوررییەکان بەدەست ئەکەون (Astour, ١٩٨٧, p.١١). هەروەها سەرچاوە نوسراوە مێخییەکان لە هەر سەردەمێک دا رۆڵ و رووداوەکانی سەر نیشتمانی خوررییەکانمان بۆ ئەگێڕنەوە. سەبارەت بە رەچەڵەک و خاکی خوررییەکان چەند بۆچونێکی جیاواز هەن بۆ دیاریکردنی نیشتمانی ڕەسەنی خوررییەکان، لەوانە: بەشێک لە توێژەران ناوچەکانی قەوقاز و ئەنادۆڵ بە نیشتمانی رەسەنیان دائەنێن، دواتر لەو ناوچانەوە بەرە بەرە کۆچیان کردبێت بەرەو باشووری ئەنادۆڵ و باکووری میسۆپۆتامیا و خۆرهەڵاتی سووریا لەوێ نیشتەجێ بووبن(Wilhelm, ١٩٨٨, p.٣) . بەشێکی تر لە لێکۆڵەران، ناوچەکانی باکووری میسۆپۆتامیا لە چیاکانی تۆرۆسەوە بەرەو شاری کەرکەمیش تا ئەگاتە دەریاچەی وان بە خاکی گەلی خوررییەکان دائەنێن (Steinkeller, ١٩٩٨ , p.٩٦). بەشێکی تر لە توێژەران پێیان وایە خوررییەکان هەر لە کوردستانی کۆن دروستبوون کە نیشتمانی رەسەنیانە و لە هیچ شوێنێکەوە نەهاتوون بۆ ئەم ناوچەیە، تەنانەت هەندێک لێکۆڵەران ئاماژە بەوە ئەکەن گەلانی سوباریی و خورریی هەمان بنەچەیان هەیە یاخود هەردووکیان یەک نەتەوەن خەڵکی رەسەنی ناوچەی زاگرۆس بوون، واتە زاگرۆس نیشین بوون (Gelb, ١٩٤٤, p. ١٢٤-٥.). خوررییەکان لەرووی زمانەوە زمان و شێوازی ئاخاوتنیان جیاواز بووە لە گەلانی تری میسۆپۆتامیا. هەرچەندە لێکۆڵینەوە لەسەر دەقەکان زۆر کەمن، بەڵام لە رێگەی ناوی کەسیی و ناوە جوگرافیاییەکانەوە توانراوە هەندێک بەڵگە لەسەر زمانیان بە دەست بهێنرێت. سەبارەت بە هونەر و بیناسازییەوە، خوررییەکان خاوەن شارستانیەتێکی تایبەت بە خۆیان بوون، کاریگەرییان لەسەر شارستانێتیی میسۆپۆتامیا هەبووە، هەروەها شارستانێتیی گەلانی میسۆپۆتامیا کاریگەریی هەبووە لەسەریان (Speiser, ١٩٤١, p.١).

وا دەرئەکەوێت خوررییەکان لە رووی سیاسییەوە خاوەن دەسەڵاتی رەهای خۆیان بووبن و توانبیان ناوچەکانی خۆیان بەڕێوە ببەن، لە رووی بەهێزیی هاوشانی ئیمپراتۆریەتی ئەکەدیی بووبن، بۆیە پاشای ئەکەدیی نەرام-سین کچەکەی خۆی بە ناوی تار-ئام-ئاگادە پێشکەشی پاشای خوررییەکان کردوە ناردویەتی بۆ شاری ئورکێش (گردی مۆزان) لە شاری حەسەکەی کوردستانی رۆژئاوا (Wilhelm, ١٩٨٨, pp.١٠-١٢) . لە دوای ئەکەدییەکان و لەسەردەمی گووتییەکان دەقێکی گرنگیی پاشای گووتیی ئێریدۆ-پیزر هەیە، کە باس لە داگیرکردنی شاری ئوربیل ئەکات(Frayne, ١٩٩٣ no.٣, Col.XI.١-٧) ، ئەوەی لێرەدا بەڵگەیەکی گرنگە، ناوهێنانی نیرشخۆخای پاشای ئوربیلە، کە لێکۆڵەران بە ناوێکی کەسیی زمانی خورریی دائەنێن، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بەڕێوەبردنی ئەم ناوچەیە لەلایەن خوررییەکانەوە(Ahmad, ٢٠١٢, p.١٥٧) .

دەسەڵاتی خوررییەکان لە ناوچەکانی باکووری کوردستان و باشوور و رۆژئاوا درێژبۆتەوە و، لە چەندین شار نیشتەجێببوون کەوا پێگەیان زۆر دیار و بایەخدار بووە لە مێژووی زاگرۆسی دێرین: وەک شارەکانی ئربیلوم (قەڵای هەولێر)، نەینەوا (گردی نەبی یونس)، ناوار(گردی براک)، ئورکیش(گردی مۆزان)، شوشەڕا (گردی شمشارە)، نوزیی (گردی یۆرگان تەپە)، موساسیر(گوندی موجەیسەر) ، کوممێ (کوانی لە باشووری ئامێدی!)، ماردەمان (گردی باستیلکی) و هتد. لەگەڵ ئەمانەشدا بەشێکی زۆری خاکی خوررییەکان لەلایەن گەلانی تری

باڵا دەستی میسۆپۆتامیا بەڕێوەبرئەبران و گەلی خورریەکانیش زیاتر وەک چینێکی ناوەڕاست دەرکەوتبوون[1].

لە سەردەمی سۆمەری نوێ پاشایانی ئەم بنەماڵەیە دوای ئەوەی گووتیەکانیان روخاند و ئیمپراتۆری خۆیان دامەزراند، بەردەوام هێرشیان ئەکردە سەر ناوچەکانی وڵاتی سوبارتوو لە باکووری میسۆپۆتامیا کە خوررینشین بوون. پاشا سۆمەرییەکان ناوچەیەکی زۆریان داگیرکرد لەوانە، ئەراپخا، خەمازی، ئوربیل، ئەخازو و شاشرو وهتد. گرنگترین ئەو پاشایانەی بنەماڵەی ئووری سێیەم کە هێرشیان کردۆتە سەر گەلی خوررییەکان، بریتین لە: پاشا شولگی ٢٠٩٣-٢٠٤٦ پ.ز. هێرشی کردۆتە سەر خوررییەکان و دیلێکی زۆری لە جەنگەکەدا گرتووە. دواتر ئەمار سین ٢٠٤٦-٢٠٣٨ پ.ز (Frayne, ١٩٩٩, different pages.) و شوسین ٢٠٣٧-٢٠٢٩پ.ز(Michalowski, ١٩٨٠-١٩٨٣, p. ٥٣.) ، ئیبی سین ٢٠٢٨-٢٠٠٤(Frayne, ١٩٩٧, p. ٣٦٣) درێژەیان بە شەڕەکان دا لە دژی خوررییەکان و خاکەکەیان لێ داگیرکردن. دواتر کۆچی ئامووریەکان و دوورگەیەکان دەستی پێکرد لە دورگەی عەرەبیەوە، بە چەند گروپێک روویان لە وڵاتی سوبارتو و میسۆپۆتامیا کرد، جڵەوی دەستەڵاتیان گرتە دەست و بەمەش سەردەمی بابلی کۆن/ ئاشووری کۆن دەستی پێکرد (Wu Yuhong, ١٩٩٤. P.٢) ، بەشێک لە شارە خوررییەکان کەوتنە ژێر فەرمانڕەوای ئاشوورییەکان، بەڵام هەندێک جار کەسانی خورریی شارەکەیان بەڕێوە ئەبرد لەژێر فەرمانی ئاشوورییەکان دا، هەروەک پاشای شوشەررا بەناوی کواررێ کە گوێڕایەڵی فەرمانداریی ئاشوورییەکان بوو، بەتایبەت پاشا شەمشی ئەدەد و کوڕەکانی یەسمەخ ئەدو و ئیشمی داگان (Ahmed, ٢٠١٢, p.٣٦٧) .

لە سەردەمی ئاشوورییەکان دا، خوررییەکان لە لایەن ئاشوورییەکانەوە فەرمانڕەوایی ئەکران، بەڵام هاوکات بە سەردەمی ئاشووری ناوەڕاست خوررییەکان توانیان وەکوو کیانێکی سیاسیی خۆیان بەڕێوە ببەن. تاوەکوو سەردەمی ئاشووری ناوەڕاست ئەبینین دەستەڵاتی خوررییەکان فراوانتر بوو و وای لێهات چینێکی تایبەت لەناو خوررییەکان باڵادەست ببوون بە ناوی میتانییەکان، حوکمڕانی خوررییەکانیان ئەکرد و توانیان ئیمپراتۆریەتێکی بەهێز دابمەزرێنن، پەیوەندییان لەگەڵ گەلانی ناوچەکە رێکخست، لەسەر ئاستی ناوچەیش لەگەڵ میسرییەکان هاوپەیمانییان بەستبوو، دواتر حوکمڕانی میتانییەکان لەلایەن ئاشوورییەکان و حیتییەکانەوە روخێنرا، بەڵام خوررییەکان وەکوو گەلێکی رەسەنی ناوچەکە لە ژێر دەستی ئاشوورییەکان مانەوە و ئەژیان(Wilhelm, ١٩٨٩, pp.٣٤-٤١) .

لەم توێژینەوەیە دا، مەبەستمانە بە تایبەت تیشک بخەینەسەر ئەو داگیرکاریی و خاپوورکردنانەی کە لە سەردەمی بابلی کۆن و بە تایبەت لە نیوەی یەکەمی هەزارەی دووەمی پ.ز بۆسەر نیشتمانی خوررییەکان لە رۆژهەڵاتی رووباری دیجلە جێبەجێکراوە. بێگومان لێرەدا ئەکرێت بوترێت شارە خوررییەکان هەندێک جار بەدەستی ئاشووریی و بابلییەکان وێرانکراون، هەندێک جار ئەبینین جەنگ لە نێوان پاشاکان و سەرۆک هۆزەکانی هاونیشتمانی خوررییەکان روویداوە و بەو هۆیەوە کاولکاریی درووستبووە. ئەکرێت بوترێت هۆزە خوررییەکان نیشتمانپەروەر بوون و لە هەموو کاتێکدا ئامادەبوون بەرهەڵستی داگیرکارییەکان بەنەوە بۆ سەر خاکەکەیان، تەنانەت توانیویانە راپەرین دژی ئەو پاشا و دەستەڵاتدارانەی خۆیان بکەن کە بووبوون بە مایەی نەهامەتیی بۆ گەلەکەیان.

بەشێک لە لێکۆڵەرانی سەدەی رابردوو بە وردیی کاریان لەسەر نەتەوە و هۆزە زاگرۆسییەکان و بە دیاریکراوی خوررییەکان و نیشتمانی خوررییەکان کردووە، کە هەریەک لەو سەرچاوانە گرنگیی تایبەتی هەیە، هەرچەندە

---

١ بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی شانشین و شارە خوررییەکان دەرکەوتنیان لە تۆمارکراوەکان ئەڕوانرێتە:Mohammed, ٢٠١٩.

لایەنە شارستانیەتەکەی سەر ئەو گەلە مەزنەی تا رادەیەکی تەواوێتیی ساغ نەکراوەتەوە، بەڵام ئەو سەرچاوانە زۆر گرنگ و دەگمەنن، بەتایبەت بۆ لێکۆڵەرە کوردەکان. لەو سەرچاوانە بە شێوەیەکی تایبەت تیشک نەخراوەتەسەر باسی ئەو پەلامار و ململانێیانەی سەر خاکی خوررییەکان و جگە لە تێزەکەی د.کۆزاد (Ahmed, ٢٠١٢) کە توانیویەتی زۆر بە وردیی ئەو سەرچاوانە کۆبکاتەوە و شیکردنەوەی رووداوەکانی ناوچەکە بکات، هەروەها بۆ کۆکردنەوەی زانیارییەکانی تایبەت بە رووداوەکانی نیوەی یەکەمی هەزارەی دووەمی سەر خاکی خوررییەکان ئەکرێت پشت بە سەرچاوەی ئایدم و لایسۆ(Eidem and Læssøe, ٢٠٠١) ببەسترێ، بەهۆی ئەوەی ئەوان کاریان لەسەر ئەرشیفە دۆزراوەکانی شمشارە کردوە، ئەوان توانیویانە لە رێگای خوێندنەوە و وەرگێڕانی دەقە مێخییەکانی نێو ئەرشیفەکە سوودێکی زۆر بەم بوارە بدەن، بێگومان لەپاڵ ئەوانیش دەقە مێخییەکانی ماری (ARM) و دەقە شاهانەییەکان دیوێکی تەواوکاریی بە مێژوو و رووداوەکانی سەر ئەم خاکە ئەیەن.

هەڵمەتەکانی شەمشی ئەدەد Iی ئاشووری بۆسەر وڵاتی ئەخازوم و شیکشابومی پایتەختی

لە سەردەمی بابلی کۆن دا، ئەخازوم شانشینێکی گەورە و بەهێز بوو لە دامێنی چیاکانی زاگرۆس، وە شیکشابوم پایتەختەکەی بوو و پاشاکەی ناوی یاشوب-ئەدو بوو، ئەم پاشایە هەوڵیداوە ناوچەیەکی سەقامگیر لە شانشینەکەی بەدیبهێنێت، بۆیە سەرنجی خستۆتە سەر پتەوکردنی پەیوەندییە دیبلۆماسییەکان لەگەڵ دراوسێکانی شانشینەکەی، توانی لە هەموو لایەکی سنوورەکانی هاوپەیمانی ببەستێت؛ لە باکووری رۆژهەڵات هاوپەیمانی لەگەڵ توروکییەکان کرد، لەگەڵ سیموروم لە رۆژهەڵات، لەگەڵ شەمشی ئەدەد Iی یەکەم پاشای شاری ئیکەلاتوم لە رۆژئاوا، ئاینوم (گوندی عەوێنە!) و قابرا(کورد قەبرستان یان پردێ!) لە سەر کەنارەکانی زێی بچووک (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, p.٢٢). بەهۆی هەوڵە فراوانخوازیی و داگیرکارییەکان، پاشای ئەخازوم ترسی هەبوو شەمشی ئەدەد I شانشینەکەی لێ داگیر بکات، هەوڵیدا پشت و پانەیاکی بەهێز بۆخۆی پێکبهێنێت، بۆیە دواتر یاشوب-ئەددو هاوپەیمانەکەی لەگەڵ شەمشی ئەدەد Iی پاشای ئیکەلانوم لە رۆژئاوا شکاندووە و بە پێچەوانەوە هاوپەیمانێتیی لەگەڵ پاشای وڵاتی کاکموم ئەنجامدا لە رۆژهەڵات، ئەمەش شەمشی ئەدەدی پاشای ئیکەلاتوم تورەئەکات، تا دواجار بڕیار ئەدات لە زستانێکی سەختی بەفرانبارەوە ئامادەکاری بکات بۆ هێرشکردنە سەر شانشینی ئەخازوم، دەقی ئەم زانیاریەش لە نامەی ژمارە ١ شمشارە تۆمارکراوە، کە شەمشی ئەدەد I هەواڵ بۆ کوارێ پاشای شوشەڕرا ئەنێرێت سەبارەت بە پێشهاتەکانی نێوان ئیکەلانوم و ئەخازوم، ئەم نامەیە چەند تەورێک لەخۆ ئەگرێت، باسەکان هەموو پەیوەندارن بە هەڵمەتی شەڕەکە و خاپوورکردنی ئەخازوم. وا دەرئەکەوێت یاشوب ئەدو چەندین جار هاوپەیمانیی لەگەڵ دراوسێکانی و لەگەڵ پاشای ئاشووری بەستبێت، بەڵام هەر ٣ ساڵ جارێک جارێک هاوپەیمانێتییەکەی شکاندووە بۆ بەرژەوەندی خۆیی و گەلەکەی هاوپەیمانێتییەکی نوێتری گرێداوە:

بێگومان دوژمنایەتیی یاشوب ئەدو فەرمانڕەوای ئەخازومتان بیستووە. پێشتر شوێن فەرمانڕەوای سیموروم کەوتووبوو. فەرمانڕەوای سیمورومی بەجێهێشت و شوێن فەرمانڕەوای تیروکییەکان کەوت. وازی لە حاکمی تیروکیەکان هێنا و شوێن یائیلانوم کەوت. یائیلانومی بەجێهێشت و بەدوای من دا رۆیشت. جێی هێشتم و ئێستا شوێن فەرمانڕەوای کاکموم کەوتووە. وە بۆ هەموو ئەم پاشایانە سوێندیان خواردووە! تەنها لە ماوەی سێ ساڵدا هاوپەیمانیی لەگەڵ ئەم پاشایانە بردەسەر و شکاندیی! کاتێک هاوپەیمانی لەگەڵ من دا کرد، لە پەرستگای تێشۆپی ئەرابخا سوێندی پێدام، (و) دیسانەوە لە کەناری رووباری زێ لە ئاینوم سوێندی پێدام و

سـوێندم خـوارد ئـەو.(Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ١.no).

یاشوب ئەددو دوای شکاندنی هاوپەیمانێتییەکەی لەگەڵ ئاشوورییەکان، پەشیمان بۆتەوە, جارێکی تر ملکەچی فەرمانڕەوا ئاشوورییەکان بۆتەوە و، بۆ جاری دووەم ئەم بەڵێنە لەگەڵ شەمشی ئەدەد نوێ ئەکاتەوە، بە سوێندخواردن لە پەرستگای تیشوپی شاری ئەراپخا، بەڵام دوای ئەو هاوپەیمانێتییەش دووبارە بەڵێنەکەیان شکاندەوە و، جارێکی تر شەمشی ئەدەدیان تووڕەکرد، بڕیاریدا هێرش بکاتە سەریان، بەڵام بەهۆی ئەوەی زستان نزیک بووە، پلانی جەنگەکەی دواخستووە بۆ دوای بەهار: دووەم جار سوێندی بۆ خواردم و لەو ڕۆژەوەی دەستی بەسەر جلەکەمدا گرت، هەرگیز هیچ زیو و گا و دانەوێڵەیەکم لە خاکەکەیدا کۆ نەکردەوە. من دەستم بەسەر یەک شارۆچکەدا نەگرت لە خاکەکەیدا. ئێستا پەیوەندییەکانی لەگەڵ مندا شکاندووە و شوێن فەرمانڕەوای کاکموم کەوتووە، لەگەڵ یەک پاشا هاوپەیمانی ئەکات و سوێند دەخوات. هاوپەیمانی لەگەڵ پاشایەکی دیکە ئەکات و سوێند دەخوات، بەڵام پەیوەندییەکانی لەگەڵ یەکەم پاشا دەشکێنێت کە هاوپەیمانی لەگەڵدا کردووە، و لەگەڵ پاشا (نوێ) کە هاوپەیمانی لەگەڵدا کردووە، هاوپەیمانییەکەی و دوژمنایەتییەکەی لەگەڵیدا [دەگۆڕێت]. لە) جگە ٢ [x+] مانگ. [هاوپەیمانی] لەگەڵ مندا هەبوو بۆ ماوەی] [x+١ مانگ، و پاشان جارێکی تر دوژمنایەتی کردەوە. ئێستا [[x+١مانگی داهاتوو زستانە، ناتوانم دەستی بەسەر دابگرم، بەڵام هەر کە کەش و هەوا خۆشبوو، گوێت لە هەموو ئەو شتانە ئەبێت کە لە خاکەکەیدا دەیکەم(Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ١.no).

شەمشی ئەدەد I لەساڵانی ٢٨ و ٢٩ فەرمانڕەوایەتییدا بۆ ئەم هێرشە سەربازیەی ئەخازوم، داوای هاوکاریی لە کواررێ پاشای شاری شوشەڕا (گردی شمشارە) ئەکات، بەڵام هاوکارییەکەی بەدەست ناگات (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ٤٥.p) لە نامەیەکی تری شمشارە وا دەرئەکەوێت شەمشی ئەدەد I داوای لە کواررێ کردبێت تاکوو یاشوب-ئەدوی ئەخازومی بۆ دەستبەسەر بکات، لە بەرامبەردا پاداشتی دە هێندەی کواررێ ئەکات، چونکە بەهۆی سەختی ڕێگا و کەش و هەوا شەمشی ئەدەد I خۆی دەستی پێ نەئەگەشت:

سەبارەت بە گرتنی یاشوب-ئەدو، کە تۆ بۆت نووسیبووم: خودا ڕێنماییت بکات! ئەو بگرە! ئەم چاکەم لەگەڵ بکە و بۆ ئەم تاکە نیعمەتەی کە تۆ بۆم ئەکەیت، من ١٠ چاکەت لەگەڵ دەکەم (لە بەرامبەردا)! سەبارەت بە هێنانی خاکەکەی لە دۆخێکی نائارامیدا کە تۆ بۆت نووسیبووم: خۆت لەگەڵ لولوییەکان هاوپەیمان بکە و خاکەکەی بە گێژاوەوە بهێنە. زستانە، بۆ دوو مانگی داهاتووش بە ساردی ئەمێنێتەوە. ناتوانم دەستم پێی بگات. [...] .... ،[و هەر لە] یەکەم ڕۆژدا کەش و هەوا سووکتر ئەبێت، سوپایەکی تەواو دێمە پێشەوە و لێپرسینەوەی لەگەڵ ئەکەم (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ٣.no).

شەمشی ئەدەدی پاشای ئاشووری تا ئەهات زیاتر رق ئەستوورتر ئەبێت لە پاشای ئەخازوم، بە شێت ناوی ئەبات، لەبەرئەوەی ئەو سوێندەی بە خوداوەندەکان یابووی شکاندوویەتی، وڵاتەکەی خستۆتە بارودۆخێکی ناهەمووارەوە، هەروەک لە نامەیەکدا ئەم دەردڵەی بۆ کواررێ ئەگێڕێتەوە: ئەو نامەیەی تۆ بۆمت ناردبوو بیستوومە. هەموو ئەو شتانەی بۆم نووسیووە ڕاستن. قسەی یاشوب ئەدو شێتە! دەستی خودا لەسەریەتی، قسەکەی درۆیە. قسەکانی خۆی نازانێت، ئەو سوێندەش نازانێت کە سوێندی دەخوات. وەک ئەوەی لە خەودا سوێند بخوات، (ئەوە) پشتگوێ ئەخات. شێتە، و لێدوانەکەی درۆیە! پادشایەک کە ...... هەرگیز بوونی نەبووە! (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ٤.no)).

وەک ئامادەکاریی بۆ داگیرکردنی تەواوی ئەخازوم، شەمشی ئەدەد I پلانی داگیرکردنی نوروگوم و ئەخازوم بۆ کوارریّ باس ئەکات کە لیدایای فەرمانڕەوای توروکییەکان کە (هۆزێکی سەر بە خورریەکان بوون) هاتۆتە لای و یارمەتی ئەدات لە داگیرکردنی نوروگوم و دواتر سوپاکەیان بەرەو ئەخازوم ئەچێت٢: ئەو نامانەم بیستووە کە تۆ بۆمت ناردووە. لیدایا هاتە ئێرە و کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ کردم. تا گرتنی نوروگوم لەبەردەممدا ئەمێنێتەوە. کاتێک نورگوم داگیرکرا، لەگەڵ سوپادا دێت بۆ وڵاتی ئەخازوم. وە ئەبێت تاوەرەکانی گەمارۆ بهێنرێنە خوارەوە بۆ زاسلوم، بۆ ئەوەی ئامادەبن بۆ سوپا. لەو کاتەدا کە [نوروگوم داگیرکراوە .... شکاوە ....(Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ٧.no). هەرچەندە کوارریّ هەوڵئەدات لە توروکییەکان سوپایەکی پاڵپشتی بۆ گرتنی ئەخازوم درووست بکات و ئەینێرێت، بەڵام شەمشی ئەدەد I تێبینی ئەکات کە ئەم سوپایە بە دەم ڕێگاوە بە نهێنی بەشێکیان دەچنە پاڵ ئەخازوم وپایەتەختەکەی شیکشابوم و بەشێکیان هەڵدێن و دیار نامێنن، بۆیە نامە بۆ کوارریّ ئەنێرێت نیگەرانی خۆی لەم بارودۆخە دەرئەبڕێت، کە هاوپەیمانەکانیان ئەچنە بەرەی دوژمنەکەی، ئەم نامەیە بە بەڵگەیەکی گرنگی پشاندانی هاوسۆزیی و نیشتمان پەروەریی نێوان توروکییەکان و ئەخازوم دائەنرێت، کاتێک هەردوو لا کۆکبوون لەسەر هاوکارییکردنی یەکتر و پاراستنی بەرژەوەندییان لە دژی پاشای ئاشوورییەکان، چوونە پاڵ یەک و بوونە پشت و پەنای یەکتر لە بەرامبەر شەمشی ئەدەدی داگیرکار:

سەبارەت بەو تورکییەکان کە ئێوە پێکەوە لەگەڵ گەلەکەیان بۆتان ناردبووم: [وەک] زۆرێک لە تورکییەکان لەگەڵ گەلەکەیان بۆمت ناردووە ئەوان ناگونجێن لەگەڵ [........ داوای ڕوونکردنەوەیان لێکردوون] و پێیان وتم ئەمە : «لە [شەو و لە] نهێنیدا [پێمان] ئازاری هەیە، ئەو پیاوانەی دزەیانکردووە و چوونەتە ناو شیکشابوم، بەقەد ئێمە زۆرن!» ئەمەیان پێ وتم، تۆش بەم شێوەیە پێت وتم: بوختانم بۆ دەکەن بۆ فەرمانڕەوام! چۆن بوختانت پێئەکەن؟ پێشتر بەم شێوەیە بۆتان نووسیبووم : «ئەو توروکیانەی کە ئێوە ناتوانن سەرپەرشتیکردنیان بەڕێوەببەن، بۆم بنێرن، منیش لێرە بەرپرسیارێتییان دەگرمە ئەستۆ. ئەمەم بۆتان نووسیوە! ئێستا هەموو ئەو [توروکییانەی] کە بۆم ئەنێرن شەوانە.» و بە نهێنی، و خاکی بەردەمیان بانگەشە ئەکەن، و بەردەوام ئەچنە ناو شیکشابوم، ئایا دروستە دوژمن بەهێزتر بکەین؟، و سوپاکەی گەورەتر بکەین؟، من نیگەرانم لەمە! ئێستا وڵات کۆبکەنەوە، و بەم شێوەیە پێیان بڵێن: «ئەوەی بیەوێت دەتوانێت لێرە بمێنێتەوە؛ ئەوەی نایەوێت لێرە بمێنێتەوە، دەتوانێت بچێتە لای فەرمانڕەوام!» ئەمەیان پێ بڵێن و هەموو ئەو تورکیانەی بۆم ئەنێرن، نابێ شەوانە و بە نهێنی بێن. با یەکێک لە ڕاگرەکانت بەرپرسیارێتییان بگرێتە ئەستۆ، و [بە سەلامەتی] بیانباتە [.......]. بەو پێیەی [............ با سەرکردایەتییان بکەن]. [.........]خۆپارێزی بکەن بۆ ئەوەی [خاکی بەردەمیان] بانگەشا نەکەن، و نەچنە ناو [شیکشابوم]، و ئێمە دوژمنمان بەهێزتر نەکەین و نەیکەین بە دوژمنێکیی گەورەتر! وە هەموو ئەو تورکیانەی کە بۆم ئەنێری، پێویستە سەرەتا لەسەر تابلێتێک(ناویان) لیست بکرێن

٢ وا دەرئەکەوێت فەرمانڕەوا و سەرۆک هۆز(ئاغا) خورریەکان هەندێک جار یەکگرتووی و بەرژەوەندی گەلەکەیان ڕەچاوکردووە و بە درووستکردنی هاوپەیمانییەکانی نێوانیان یەکتریان پاراستبێت لە بەرامبەر هەوڵە داگیرکارییەکان بۆ سەر خاک و نیشتمانیان، بەڵام لەگەڵ ئەمانەشدا پاشا ئاشووریەکان بەڵێنی بریقداریان پێ ئەیان کە دەستکەوتی باشیان پێ ئەیەن، هەروەها هانیان ئەیان دژی یەکتر و دووبەرەکییان ئەخستە نێوانیان تاکو لە دژی یەکتر بووەستن و دەستەڵاتیان بێهێز بێت، خۆشبەختانە لە روانگەی چەند نامەیەکی تری شمشارە دەرئەکەوێت کە توروکیەکان هەستی نیشتنپەروەریان بەهێزە، هەرچەندە هاوپەیمانییان لەگەڵ کوارریّ و شەمشی ئەدەدI بەستووە بۆ درووستکردنی سوپایەکی پاڵپشتی لە داگیرکردنی ئەخازوم، بەڵام سەربازە توروکەکانی ئەم سوپایە لە ڕێگادا خۆیان ئەدزنەوە و بەشێکیان ئەچنە ناو شیکشابوم بۆ یارمەتیدانی ئەخازوم دژی شەمشی ئەدەدI ی داگیرکار، کاری ئەم سەربازانە وەک دەنگۆیەک بڵاو ئەبێتەوە و ئەگاتە شەمشی ئەدەد I، هەر بۆیە ئەم پاشایە چەند نامەیەک بۆ کوارریّ ئەنێرێت و نیگەرانی خۆی دەرئەبڕێت و ئاگاداری کوارریّ ئەکات، کە بە وردیی چاودێریی ناردنی سەبازەکان بکات و ناوی سەربازەکانی بۆ بکاتە لیستێک و لەگەڵیان دا بینێرێت.

(Eidem & Lassøe, ٢٠٠١, no.١٣).

ئەم ئامادەکارییانەی ئاشوورییەکان درێژەی کێشا بۆ سەرەتای وەرزی بەهار، سوپا لە هەموو لایەکەوە کۆکرایەوە بۆ هێرشکردنە سەر نوروگوم و ئەخازوم، پاشا دادوشای ئەشنونا سوپایەکی پاڵپشتی نارد بۆ ئیشمی داگانی کوڕی شەمشی ئەدەد I کە سەرپەرشتی هەڵمەتەکەی ئەکرد. ئەم سوپایە بڕیار وابوو لە خوارەوەی زێ(زێی بچووک) بپەڕنەوە بەرەو کاشتەپوم (قوشتەپە![٣]) بڕۆن، تاکو سوپاکە لەوێ دا کۆبکرێنەوە و ئامادەبکرێن بۆ چوونە ناو نوروگوم. هەرچەندە ئەم پلانانە داڕێژرابوون و، داوا لە کوارڕێ کرابوو ١٠٠٠ سەرباز بنێرێت (Eidem, ١٩٨٥, p.٨٧)، بەڵام دیار نیە لە دوای ئەمە چیی روویدا؟ ئایا کوارڕێ ١٠٠٠ سەربازەکەی نارد بۆ پاڵپشتی سوپاکە یان نا؟ هەروەک دەرئەکەوێت کوارڕێ نەیویستووە سەربازەکانی بنێرێت. بۆیە سەرۆکی ئۆپەراسیۆنەکانی ئەخازوم ئیتلوم لە نامەیەکی تر ئاراستەی کوارڕێ ئەکات و داوای لێ ئەکات بەخێرای سوپاکەی بنێرێت بۆ شارۆچکەی تاروم بە مەبەستی گرتنی شاری شیکشابوم، وا دیارە ئەم نامەیە لە میانەی جەنگی سەر نوروگوم نێررابێت، پلان وابووە دوای ٤ رۆژی دواتر بەرەو شیکشابومی پایتەختی ئەخازوم: شیکشاببوم دوژمنی تۆیە! هەڕەشەیە هەم بۆ من و هەم بۆ تۆ. با خۆمان بۆ گەمارۆدانی شیکشابوم ئامادە بکەین. هەر کە گوێت لەم نامەیە بوو، هەموو سەربازەکانت کۆبکەرەوە، و (ببە) لولیان لەگەڵ خۆت، و rێپێوان بکە! با بە خێرایی گەمارۆی شیکشابوم بدەین، و ناوبانگ بەدەست بهێنین لەبەردەم پەروەردگارمان! ئێستا لە سنووری تاروم ئەمێنمەوە. چاوەڕێت ئەکەم. خێرا وەرن با زووتر لێپرسینەوە لە شیکشابوم بکەین، پاشا سێ چوار رۆژی تر ئەگاتە لای نورگوم و داگیری ئەکات، پاشا (پاشان) لەگەڵ سوپاکان دێت بۆ شیکشابوم. پێش ئەوەی پاشا بگات، با پێکەوە خزمەتێک بە پەروەردگارمان بکەین. دوو دڵ مەبە! وەرە (Eidem & Lassøe, ٢٠٠١, no.٣٩).

وا پێ ئەچێت کوارڕێ کۆکردنەوە و ناردنی سەربازەکانی سوپاکەی بە پاش خستبێت، هێشتا نەیناردبن بۆ پاڵپشتی پاشای ئاشووریی، رەنگە بارودۆخەکە بۆ ئەو ناهەموار بووبێت، تا وەکوو سەربازەکان ناچار بکات بچن بۆ ئەم جەنگە، وا دیارە بەو هۆیەوەش لە ناوخۆی شانشینەکەی تووشی کێشە بووبێ لەگەڵ خەڵکەکەی. ئیتلوم بێ هیوا نابێت، رۆژێک پێش جەنگە گەورەکە جارێکی تر نامە بۆ کوارڕێ ئەنێرێت تا سوپاکەی بنێرێت و ئامادەبن، وا دەرئەکەوێت پاڵپشتی کوارڕێ لەم جەنگەدا زۆر بە بایەخ بووبێت و، ئەوان پێویستیان بە لێهاتوویی و توانای بازووی سەربازە توروکییەکان بووبێت: لە سنووری تارومەوە رۆیشتم. من چوومەتە ناو ئیکالانوم. لەوێ فەرمانڕەوای خانبات، و فەرمانڕەوای زاپان و وڵات کۆئەبێتەوە. بە درێژایی شەو رێپێوانێکی زۆرەملێ بکە و وەرە ئێرە. ئەگەر سبەی نەگەیشتووی من کەمپ ئەشکێنم و رێپێوان ئەکەم و دەکشێمەوە. ئەگەر سبەی نەگەیشتووی مەییە. وڵاتی خۆت بگرە، و لە نزیک زاسلوم بمێنەرەوە. ئامادەبە هاوکاری ئەو سەربازانە بکەیت کە لە گاریسۆنەکاندا بەجێم هێشتووە (Eidem & Lassøe, ٢٠٠١, no.٤٠).

دیسانەوە کوارڕێ هەر بە بێدەنگیی ئەمێنێتەوە و ئەو بەڵێنانەی کە بە شەمشی ئەدەد Iی دابوو بەجێی نەگەیاند، ئیتلوم سەربازە باڵاکە بەردەوام دوای هاوکاری ئەکات، لە جەنگێکی وا بەرفراوان کە چەند گەل و هۆزێک رێکەوتبوون لە هاوپەیمانیی دژی ئەخازوم بە بەشێک لە گوتیەکان، لولویەکان و تورکیەکانیشەوە تەنها کوارڕێ و سوپاکەی ئامادەنەبوون، وا دەرئەکەوێت هەرچەندە کوارڕێ پێشووتر ململانێی لەگەڵ ئەخازومیەکان هەبووە، بەڵام لەگەڵ ئەو رابردووەشدا ئامادە نەبوو سوپا بنێرێت لە دژی. هەروەک لەم نامەی شمشارە دا هاتووە، ئیتلوم بە چاوی کوارڕێ دا ئەداتەوە و، بەبیری دەهێنێتەوە کە بەر لەوەی شیکشابوم دوژمنی شەمشی

٣ د. ڕافیدە عبدلسەمەد شارۆچکەی کاشتەپوم بە ناحیەی قوشتەپەی ئێستا پێناسە دەکات، لەسەر رێگای هەولێر بەرەو کەرکوک؛ عبدالصمد، ٢٠٠٨، ص.٣٣.

ئـەدەد بووبێـت، دوژمنداریـی و ململانـێ لەگـەڵ کـواررێ هەبـووە، مەبەسـتی ئیتلـوم لێـرەدا هاندانـی کـواررێ یـە بـۆ بەرێکردنـی سـوپاکەی. پێئەچێـت ئـەم نامەیـە لـە گەرمـەی جەنگـی شیکشـابوم نووسرابێـت، ئیتلومـی سـوپا سـالار جەنگاوەرێکـی زۆری لـەلا نەمابێـت و پێویسـتیی بـە سـەربازی توروکـی و لولوبـی بووبێـت تـا بەهانایـەوە بچـن، هـاوکات ئەمـە لـە کاتێکـدا بـوو گووتیـەکان لـەم جەنگـەدا دەسـتێکی باڵایـان هەبـوو بـە دابینکردنـی ئازوقـە و دانەوێڵـەی سـوپاکە و ناردنـی ٢٠٠ سـەرباز بـۆ گرتنـی شیکشـابوم: بۆچـی هەڵوێسـتت نیـە بـۆ سـەربڕینی شیکشـاببوم؟ پێشـتر کاتێـک ئـەم خاکـە دوژمنکارانـە بـوو، ڕۆژانـە هێرشـت ئەکـردە سـەری و قامچیەکـەت بەسـەر ئـەم خاکـەدا ئەسـوڕایەوە و هیـچ پشـوویەکت بـەم خاکـە نەئـەدا. ئێسـتا بـۆ هیـچ ناکەیـت؟ سـەبارەت بـەو کەشـتییە تـۆ بـەم شـێوەیە قسـەت لەگـەڵ پاشـا کـرد : «ئـەم کەشـتییە بـۆ پاشـا لەنـاو ئەبـەم!» بـەڵام تـۆ (ئـەوە)ت لەنـاو نەبـرد. نێـردراوان و دانەوێڵـە لـە ئیندوشـێوە بـەردەوام لـە (رووبـار) دەپەڕنـەوە، (و) ئێسـتا ٢٠٠ سـەربازی گووتیـن! وە بـەردەوام هێـرش ئەکەنـە سـەر خاکەکـە، تـۆش بێدەنـگ ئەبیـت! چـۆن وەڵامـی پاشـا بدەینـەوە؟ هیـچ سـەربازێکم لەبەردەسـتدا نییـە. سـەربازەکان بـە چـوار (بـەش) لـە شـارۆچکە دیواربەندەکانـی خاکـی ئەخـازوم بەجێهێڵـراون، و ناتوانـن شـارۆچکە(ەکان) بەجێبهێڵـن، (بـەو پێیـەی) شـارۆچکەکانیان بەدەسـتەوەیە و باقـی سـەربازەکانم لەگـەڵ پاشـادان. هیـچ سـەربازێکم لەبـەر دەسـتدا نییـە. ئەبێـت سـەرباز کۆبکەیتـەوە و لولییـەکان لەگـەڵ خۆتـدا کۆبکەیتەوە، و ببێتـە زەسـلوم و هەڵوێسـت لـە دژی بگریـت. پاشـان قسـە بنێـرە بـۆ ئـەوەی هەمـوو خاکەکـە دوژمنایەتـی لەگـەڵ بـکات. کاتێـک ئـەڕوات، هێـرش دەکەیتـە سـەری و دەیبڕیـت. ئـەم خزمەتـە بـە پـەروەردگارت بکـە! (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, no.٤٢).

ئـەم نامانـەی ئیتلـوم بـێ سـود بـوون کـواررێ سـوپاکەی بـەڕێ نەکـرد، هەرچەنـدە سـوپا سـالارێکی تریـش بەنـاوی یادینـوم نامـە بـۆ کـواررێ ئەنێرێـت بـۆ مەبەسـتی هەمـان هەڵمـەت (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, no.٤٧)، بـەڵام بـێ سـوود ئەبێـت، تـا دواجـار شەمشـی ئـەدەد I خـۆی نامـەی بـۆ ئەنێرێـت و دوای لـێ ئـەکات ڕێنمایەکانـی پێـداوە جێبەجـێ بـکات و زوو زوو نامـەی بـۆ بنێرێـت و لـە پێشـهاتەکان ئـاگاداری بکاتـەوە: پێـش ئـەوەی بـڕۆن بڕیارێکـم پێدایـت. مـن بـەم شـێوەیە ڕێنماییـم کـرد : «ئەگـەر شیکشـابوم داگیرکـرا، ئـەوا لـە ئارابخـا وەرە لام. ئەگـەر شیکشـابوم نەگیـرا، بـا سـەربازانی گاریسـۆن بچنـە دەوروبـەری شیکشـابوم و تـۆش - بەپێـی حوکمـی خـۆت - بـڕۆ بـۆ شوشـەڕرا و فەرماندەیـەک ڕێنمایـی بکـە.» لـە شوشـەڕرا ، و سـەربازەکانی قـەزای شوشـەڕرا لەگـەڵ خۆتـان ببـەن و وەرە لام!» ئەمـە مـن ڕێنماییـم کردوویـت. ڕێنماییەکـە بـەم شـێوەیە بـووا! (ئێسـتا) بەپێـی ئـەو ڕێنماییـەی کـە پێـم داویـت مامەڵـە بکـە! ئەگـەر شیکشـابوم داگیرکـرا و تـۆ بچیتـە وڵاتـی شوشـەڕرا ، ئـەوا تـا دەگەڕێیتـەوە بـۆ لای مـن، هـەر زانیارییەکـت وەرگـرت، ئەبێـت بـەردەوام بیـت لـە نووسـینی هـەر زانیارییـەک بـۆم. [ئەگـەر نـا]، و تـۆ لـەوێ ئمێنیتەوە، بـا [فەرمانـدەی] شوشـەڕرا سـەربازەکانی خاکـی سـەرەوە بـۆ مـن بنێرێـت، [و تـۆ] ئەبێـت بـەردەوام بیـت لـە نووسـین بـۆ ئـەوەی مـن بـە بـڕوای خـۆم بـم (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, no.١٢).

بەگوێـرەی نامەکانـی شـاری مـاری بێـت ئـەم هێرشـە ئامانجەکـەی ئەپێکێـت لـە سـەرەتای وەرزی بەهـار ئەخـازوم داگیرئەکرێـت هـەروەک لـە دەقێکـی نامـەی مـاری کـە شەمشـی ئـەدەد I بـۆ یەسـمەخ ئـەدوی نـاردووە باسـی هەواڵـی سـەرکەوتنی بەسـەر خاکـی ئەخـازوم و ئـەو توروکییانـە ئـەکات کـە چووبوونـە نـاو ئاخـازوم و یارمەتـی سـوپای ئەخازومیەکانیـان دا لە دژی شەمشـی ئـەدەد: کاتێـک سـوپاکان لـە قابـرا کۆبوونـەوە مـن ئیشـمی-داگانم لەگـەڵ سـوپاکان نـارد بـۆ خاکـی ئەخـازوم، و خـۆم چوومـە شـار [= ئێکالاتـوم]. و لـە کاتێکـدا سـوپاکان لـە قابـرا کۆدەبوونەوە،

خاکی ئەخازوم گوێی لە کۆبوونەوەی سوپاکان بوو لە قابرا و خۆیان ئامادە کرد. سەربازانی هەموو خاکەکە و تورو‌کییەکان کە هێزیان لەگەڵیان یەککرتبوو، لە شارۆچکەی ئیکالانوم لە خاکی ئەخازوم هەڵوێستیان لە دژی ئیشمی-داگان گرتە دەست. ئیشمی-داگان دژی ئەم شارۆچکەیە ڕێپێوانێکی کرد و کاتێک تەنها ١٥٠ مەتر لێیەوە دوور بوو، سەربازانی ئەو خاکە و توروکییەکان کە لەگەڵیاندا یەکتریان گرتبوو، هێرشیان کردە سەر ئیشمی-داگان ...... سەربازانی ئەو خاکەی کوشت، و ئەو توروکییانەی کە پەیوەندییان پێوە کردبوون. یەک پیاو ڕزگاری نەبوو، لەو ڕۆژەدا هەموو خاکی ئەخازومی داگیرکرد. ئەمە سەرکەوتنێکی گەورەیە بۆ خاکی (ئێمە). شاد بن! (ARM I ٦٩+, ٣٥-٥ ; Charpin and Durand ١٩٨٥, ٣١٣ff).

شەمشی ئەدەد I وا باسی کردوە کە سەرەتا شاری نورروگمی گرتووە، دواتر بەرەو سەرەوە ڕۆشتووە بۆ شاری زاسلوم تاوەکوو یاشوب-ئەدو یاخی پەیماننامەکە لەویَ گەمارۆ بدات (Ahmed, ٢٠١٢, p.٤٠٢) و، لە جێگای ئەو پاشایەکی گوێڕایەڵی ئاشوورییەکان جێگیر ئەکات بە ناوی خەلون-پی-ئومو(Charpin, OBO, p. ١٧١; Charpin and Ziegler, FM V, p. ١٠٠). بەهەرشێوەیەک بێت سەرکەوتن لەم جەنگە پێگەی شەمشی ئەدەد I و کوڕەکانی بەهێزتر کرد لە ناوچەکە. هەرچەندە پاشماوەی شانشینی ئەخازوم تا ئێستا نەدۆزراوەتەوە، لێکۆڵەران بە شێوەیەکی گشتیی پێشنیاری شوێنی ئەخازوم لە نێوان دەشتی رانیە و هەولێر ئەکەن، لەسەر کەناری زێی بچووک و ڕەنگە نزیک بێت لە تەقتەقی ئێستا، هەروەک لە دەقە مێخیەکان چەندین جار ئاماژە بە پەڕینەوە لە زێی، کرا بوو بۆ گەشتن بە شیکشابوم و ئەخازوم . ئێمە پێمان وایە شاری کۆیەی ئێستا ئەخازوم بێت و شیکشابوم لە کەناری زێی بچووک لە نزیک تەقتەق بوو بێت٤.

هەڵمەتە سەربازیەکانی شەمشی ئەدەد I و دادوشا بۆ سەر وڵاتی قابرا و ئوربلیوم

شانشینی قابرا وەک وڵاتێک ناوبراوە، کە مێژووی دەرکەوتن و لە ناوچوونی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی بابلی کۆن، لە پێشوتر و لەدوای ئەم سەردەمە ناوی لە تۆمارەکان دەرنەکەوتەوە (Mohammed, ٢٠١٩, p.٣٧). قابرا یەکێک بووە لە شانشینە بەهێز و گەورەکانی ڕۆژهەڵاتی رووباری دیجلە. هەردووک پاشای ئاشووری شەمشی ئەدەد Iی ئیکەلاتوم و دادوشای پاشای ئەشنونا ڕێکەوتن بۆ داگیرکردنی قابرا و بە شانازیەوە باس لە هەڵمەتی داگیرکاری و لە ناو بردنی کشتووکاڵی وڵاتی قابرا ئەکەن. هەروەها کوڕەکانی شەمشی ئەدەد I کە یەسمەخ ئەدو و ئیشمی داگان بوون، بەرە بەرە داگیرکردنی وڵاتی قابرایان بۆ باوکیان ئاسان کرد، ئەویش بە داگیرکردنی شارەکانی ئەو وڵاتە بوو، هەواڵی داگیرکردنی شارەکانی ناو سنووری خاکی قابرا بە بایەخەوە بە بروسکە نامە بۆ یەکتریان دەنارد. ئەگەر بێتو پشت بە دەقەکان ببەستین، ئەکرێت سنووری جوگرافیای قابرا لە نێوان ئوربیل/هەولێر و زێی بچووک جێگیر بکەین٥، نزیکتر بە لای زێی بچووکدا و وا دەرئەکەوێت شارەکانی وڵاتی قابرا لەسەر کەناری زێی بچووک بنیات نرابێت، لە دەوروبەری شارۆچکەی پردێ٦.

گرنگترین ئەو دەقانەی کە باس لە داگیرکردنەکانی سەر خاکی قابرا ئەکەن بریتین لە: میلەکەی دادوشا و میلەکەی شەمشی ئەدەد٧، هاوشان لەگەڵ کۆمەڵێک نامەی ماری کە وردەکاری جەنگەکە زیاتر ئەخەنەڕوو. دادوشا باس لەوە ئەکات کە بونو عەشتاری پاشای قابرا بێڕێزی پێکردوە، بۆیە بڕیاری داوە لە دژی دا هێرش بکاتە سەر ناوچەکە. (دەڕواندرێتە وێنەی ژ.١)، لە دەستپێکی دێڕەکاندا دادوشا بە شانازیکردن بە دەستەڵاتی

٧ دوو نووسراوی گرنگی شاهانەن. یەکەم نووسراوی شاهانە میلەکەی دادوشایە، کە بە ڕێکەوت لە ساڵی ١٩٨٣ لە ناوچەی دیالە لەکاتی هەڵکەندنی بیرێکدا دۆزرایەوە (ئێستا لە مۆزەخانەی عێراقدایە)، دووەمیان میلەکەی شامشی ئەدەد، کە لە موسڵ کڕدراوە و ئەوترێت لە شنگال یان ماردین هاتووە، ئێستا لە مۆزەخانەی لۆڤەردایە و بە میلەکەی ماردین ناسراوە.

خۆی دەستپێئەکات کە قابرا وڵاتێکی بەهێز بووە و پێش ئەو هیچ کەسێکی تر نەیتوانیوە داگیری بکات، سەرکەوتنەکەشی پێشکەش بە شەمشی ئەدەد کردوە. ئەم جەنگە ۱۰ رۆژی خایاندوە، وا دیارە لەم جەنگەدا پاشا بڕێکی زۆر دەستکەوتی جەنگی بە چنگ کەوتوە، لەگەڵ سەری بونوعشتار رەوانەی شارەکەی خۆی ئەشنونای کردووە، هەروەها پێئەچێت ئامانجی دادوشا فراوانتر بووبێت بەرەو داگیرکردنی وڵاتی شوبارتۆ/ سوبارتو و دەوروبەری:

قابرا - هیچ کام لە شازادەکانی پێشوو، کە لە ئەشنونا حوکمڕانییان ئەکرد و هیچ کام لە پاشاکانی هەموو خاکەکە کە (ئەمرۆ؟) هەرگیز نەیانویرابوو بەردەوام بن بۆ گەمارۆدانی - ئەم خاکە، کە بێرێزی پێکردم و لە رێزدا کرنۆشی نەبرد، لە سەر بیستنی ناوە گەورەکەم - ۱۰ هەزار سەربازی هەڵبژێردراوی خۆمم لە دژی نارد. بە چەکی بەهێزی تیشپاک، پاڵەوان،و ئەدەد، خوداوەندەکەم، وەک چەقۆیەکی تووڕە بە خاکەکەیدا ڕۆیشتم. کەس لە نێو هاوپەیمانەکانی (و) جەنگاوەرەکانی نەیتوانی رێگریم لێبکات. شارە سەرەکییەکانی، توتارا، خاتکوم، خورارا، کیرخۆم و شوێنەوارە گەورەکانی بە چەکی بەهێزم لە ماوەی چرپەیەکدا داگیرم کرد. خوداوەندەکانی (پەیکەرەکان) و دەستکەوتەکانی (کە خراپم کرد) و باشترین شتە پارێزراوەکانیم گواستەوە بۆ ئەشنونا، شارە شاهانەییەکەم. دوای ئەوە تاڵانم کرد لە... خاکی دەوروبەری و بە شێوەیەکی بەرفراوان هەموو وڵاتەکەی وێران کرد بە توندی لە قابرای پایتەختەکەی نزیک بوومەوە. بە گەمارۆدانی دیواری گەمارۆدراو، کەڵەکەکردنی زەوی (دژی دیوارەکە) خاپوورکرد، هێرش(ەکان) و دەسەڵاتە گەورەکەم، لە ماوەی دە رۆژدا ئەو شارەم گرت. پاشاکەی، بونو عشتار، بە لێدانی چەکە بەهێزەکەم لە چرپەیەکدا سەرم سوڕما و یەکسەر سەری (سەربڕاوی)م نارد بۆ ئەشنونا.. (بەم شێوەیە) پەیوەندی پاشاکانم شکاند کە لە پێناویدا شەڕیان ئەکرد و (پەیوەندی) سەربازە یارمەتیدەرەکانیم شکاند و بێدەنگیم بەسەریاندا بڵاوکردەوە. بە سەرکەوتوویی دەستکەوتە دەوڵەمەندەکانیان، سامانی گەورەی شارەکە، زێڕ، زیو،بەردی بەنرخ، شتومەکی گرانبەها، هەموو ئەو شتانەی کە ئەم خاکە هەیبوو، هێنامە شاری شاهانەی خۆم ئێشنونا و بە (هەموو) خەڵکی خاکی سەرەوە و خوارەوەم نیشان دا ، گەورە و بچووک. هەموو شتێکی تر لەو خاکەدا، ئەو شارە، خاکە بەرفراوانەکەی و نیشتەجێبووەکانی، وەک دیاری پێشکەشم بە شەمشی ئەدەد، پاشای ئێکالاتوم کرد. لە باکوور (بەرزیی وشەیی)، لە خاکی شوبارتوم، لە خاکی بوروندا و خاکی ئێلوختی تا چیای دیلوبا و چیای لولوم، ئەو خاکانەم بە قۆڵە بەهێزەکانم بەبێ بەزەییدا ژێردەستەم کردن . (بەم شێوەیە) وام لێکرد پاشا(ەکان)ی هەموو خاک(ەکان) بۆ هەمیشە ستایشم بکەن. هەر لەو ساڵەدا، دور-دادوشام دروستکرد، (بۆ ئەوەی ببێتە) شارە سنوورییەکانم لە کەناری دیجلە، (بەو هۆیەوە) ناوێکی باشم بۆ رۆژانی داهاتوو دروستکرد..(Ismail,۲۰۰۳, p. ۱۴۲-۱۴۷; Charpin, ۲۰۰٤, p. ۱٥٤f)

وێنەی ژ.۱ میلی سەرکەوتنی دادوشا و خاپوورکردنی قەڵای قابرا (Charpin, ۲۰۰٤, p.۱٥۹)

رووێکی تری زانیاریەکانی ناو ئەم رِوداوە گرنگە لە دەقە شاهانەیەکەی شەمشی ئەدەد تۆمارکراوە، کە جەنگەکەی ۷ رۆژی خایاندوە. وا دەردەکەوێت پلانی جەنگەکە سەرەتا قەڵای شاری ئەراپخای بە ئامانج گرتبێت و داگیرکرابێت، (دەڕواندرێتە وێنەی ژ.۲) وە هەرلەم شارەوە پلان و هاوپەیمانیەکان بۆ شەڕی دژ بەقابرا بەسترابێت. بەهۆی ئەوەی ئەراپخا ناوەندێکی گرنگی ئاینی و سیاسیی خوررییەکان بووە و پەرستگای خوداوەندی سەرەکی خوررییەکان تیشوپ=ئەدەدی لێبووە، ئەبینین شەمشی ئەدەد I رێزی لە خوداوەندەکەیان گرتووە و

قوربانی پێشکەشکردووە، هەروەها زانیاریەکی گرنگتر کە لەم دەقەدا ئاماژەی پێکرابێت دیاریکردنی بەرواری

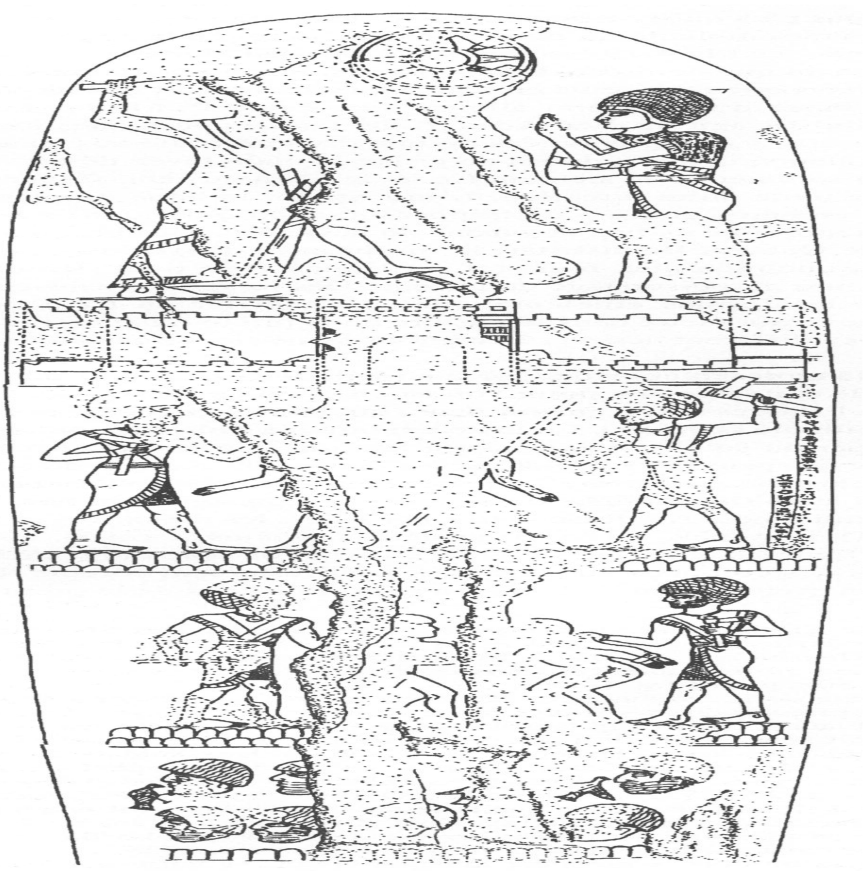

ڕووداوەکەیە، کە هاوکات بووە بە ڤیستڤاڵی گەرما (ڤیستڤاڵێکی تایبەت بە هاتنی بەهاربووە)، پێدەچێت پێش ئەوەی شەمشی ئەدەد I بگاتە قابرا دادوشا شارەکەی داگیرکردبێت و ئینجا ڕادەستی شەمشی ئەدەد I کرابێت، بۆیە لێرەدا ئاماژە بە هەنگاوەکانی گرتنی قابرا ناکرێت، بەڵکو باس لەناوبردنی دروێنە و زەویە کشتووکاڵیەکانی دەشتەکان ئەکات کە پێیدا تێپەڕبووە بۆ گرتنی شارە قەڵا دارەکانی وڵاتی ئوربلیۆم. ئەم دەقە نیشانی ئەدات پەیوەندیەک هەیە لە نێوان قابرا و ئوربلیۆم، لەگەڵ ئەوەی کە ئەم دوو وڵاتە هاوسنووربوون، ڕەنگە پەیوەندی پێگەی سیاسیی بەیەکتری گرێدابن، یاخود ڕەنگە قابرا پایتەختی وڵاتی ئوربیل بووبێت، یاخود ڕەنگە بە پێچەوانەکەی دروست بێت(Charpin, ٢٠٠٤, p.١٦٤) :

..[من]بیرم کردەوە. [بە] فەرمانی [خودا] ئێنلیل و [... بەهۆی هێزی] هێرشەکەمەوە [من قەڵای ئاراپخوم شکاند [لە ماوەی] حەوت ڕۆژدا و من قوربانیم دا [بۆ دن.....(شکاوی نزیکەی ٤ دێڕ).....]. چوومە ناو قەڵای ئەو. پێیەکانی خوداوەند ئەدەد، گەورەم ماچم کرد و خاکەکەم ڕێکخستەوە. من فەرمانڕەواکانم لە هەموو شوێنێک دانا و لە خودی ئاراپخا لە فێستیڤاڵی گەرما قوربانیم دا بۆ خوداوەندەکانی شەمەش و تیشوپ. لە بیستەمین ڕۆژی مانگی نیگالوم لە ڕووباری زێ پەڕینەوە و لە خاکی قابرا ڕەزیەیەکم دروست کرد. من دروێنەی ئەو خاکەم لە ناوبرد و لە مانگی مەگرانوم (واتە وەرزێڕ) هەموو شارە قەڵادارەکانی خاکی ئوربێلم گرت، لە هەموو شوێنێک گاریسۆنەکانم دامەزراند. لەسەر[ی] قابرا ماوەتەوە [مایەوە] .... ئەم شارە کە لە ماوەی مانگەکاندا نەتوانرا [بگیرێت]، ئەم شارە، لە مانگی کینۆنوم لەگەڵ چەکی بەهێزمدا... [من دەستم بەسەردا

گـرت(Charpin, ٢٠٠٤, ١٦٣.p) .

وێنەی ژ.٢ کوشتنی بونوعشتاری پاشای قابرا بەدەستی شەمشی ئەدەد Charpin, ٢٠٠٤, ١٦٣.p))

هـەروەک هەمـوو چالاکیـە سـەربازیەکانی تـری شەمشـی ئەدەد I، لـەم جەنگـەی دژ بە قابرا دووبارە سەپەرشـتیکردنی و بەڕێوەبردنـی هەڵمەتەکـە بـە کوڕەکانـی شەمشـی ئـەدەد I ڕاسـپێردراون، ئەوانیـش بـە پەلامـاردان و داگیرکردنـی شـارەکانی وڵاتـی قابـرا هـاوکار بـوون، هەواڵـی ئـەم باسانە لـە نامەکانـی مـاری دا تۆمارکـراون. لـە نامەیەکـدا ئیشـمی داگان بـۆ یەسـمەخ ئـەدەدی بـرای ئامـاژە بـە داگیرکـردن و خاپوورکردنـی شـاری خاتەکـەی وڵاتـی قابرائـەکات: مـن گەیشـتوومەتە خاتەکـە. لـە مـاوەی یـەک ڕۆژدا داگیـرم کـرد و بـردم. شـاد بـن(ARM ،١ ١٣٨.) ، هەروەهـا لـە نامەیەکـی تـردا ئیشـمی داگان ئامـاژە بـە جەنگێکـی حـەوت ڕۆژی ئـەکات کـە تێیـدا سـەرکەوتووە بەسـەر شـارەکانی

توتـارو و خاتـکا و شـونخوم و تاوەرەکانـی شـارۆچکەی خـورارا(ARM ،١ ١٣١.) ، کـە ئـەم ناوچەنـەی باسـی کـردوون لەنـاو سـنووری وڵاتـی قابرابـوون. دواتـر لـە بروسـکەیەکی تـردا بـاس لـە شـەڕێکی هەشـت ڕۆژی ئـەکات بۆسـەر شـاری کیرخـوم، وا دیارە سـوپاکە زۆر نزیـک بۆتـەوە لـە مەڵبەنـدی قابـرا و تەنهـا قابـرا مابـووە داگیـر بکرێـت(ARM ١, ١٣٥)، مەبەسـت لـە ناردنـی ئـەم هەواڵانـە، ئاگادارکردنـەوەی براکـەی بـوو لـە پێشـهاتەکانی ڕووداوی پلامـاردانـی قابـرا، هەروەهـا بەژدارپێکردنـی براکـەی بـوو بـۆ گەمارۆدانـی سـەر قابـرا. لـە دوای کیرخـوم ئیشـمی داگان هەوڵـی گەمارۆدانـی ڕەزامـا ئەنێرێـت، کـە نزیـک بۆتـەوە لـە شـارۆچکەی سـاریما. لـە ئەنجامـی ئـەم ڕێبـازە دانیشـتوانی شـارەکە بـەرەو قابـرا هەڵهاتـن. ڕەنگـە ئەمـە ئامـاژە بێـت بـۆ ئـەوەی قابـرا شـوێنێکی پارێزراوتـر و قـەڵادار بـووە، یـان تاکـە شـوێنێک بـووە کـە ماوەتـەوە(Ahmed, ٢٠١٢, ٣٩٣.p). (ئیشـمی داگان بـۆ یەسـمەخ ئـەدو) کاتێـک پاشـا بـە سـەربازێکی زۆرەوە بـەرەو شـاری ساریمە کـە شـارێکی قابرایـە، هێرشـیان کـرد، شـاری ساریمە لەبـەردەم پاشـادا جێهێڵـدرا و چوونـە نـاو قابـرا. ئێسـتا پاشـا لـە ساریمە ماوەتـەوە (ARM ٤, ٤٩). لەلایەکـی تـر شەمشـی ئـەدەد I ئایینـوم و زامیاتومـی سـەر بـە وڵاتـی قابـرای لـە کەنـاری زێـی بچـووک داگیرکـرد بـوو و ئەویـش بـەرەو قابـرا

سەرکەوت (ARM ١, ١٢١) . لە کۆتایدا شورای قەڵای قابرا خاپوورکرا و شارەکە داگیر کرا، و خێزانی شاهانەی قابرا ڕاگوێستران بۆ شاری ئەشنونا، بۆیە شەمشی ئەدەد I نامەیەک بۆ کورەکەی یەسمەخ ئەدو ئەنێرێت تا بە ئیشمی داگان بڵێت شازادە دیلەکانی پاشای قابرای بۆ بنێرێت و باوکی دڵخۆش بکات (ARM ١, ٢٧). دوای پێنج رۆژ لە داگیرکردنی قابرا سوپاکەی شەمشی ئەدەد I بەرەو یائیلانوم ڕۆیشت و ئەو وڵاتەشی داگیرکرد، کە پێ ئەچێت تاروم پایتەختەکەی بووبێت، هەرچەندە ناوی تاروم و خورارا لەگەڵ هەڵمەتەکەی سەر قابرا دەهێنرێت، بەڵام بە گوێرەی نامەکانی ماری بێت ئەم شارانە سەر بە یائیلانوم بوون نەوەک قابرا(Ahmed, ٢٠١٢, p.٣٩٤) ، هەڵمەتکردنەکەی سەر یائیلانوم چاوەڕوان نەکراو بوو، چونکە قابرا ئامانجی پلانەکە بوو نەوەک یائیلانوم، بەڵام بەهۆی ئەوەی ٢٠٠ پیاوی یائیلامی هێرشیان کردبووە سەر ئیکالاتوم بۆ دزی و تاڵانی، وە نیازیان رفاندنی ئیمەرلاماسی هاوسەری ئیشمی داگان بوو، لە دەرئەنجامدا ئیشمی داگان بە داگیرکردن و کوشتنی پاشای یائیلامی بینا ئەدو/مار ئەدەد تۆڵەی خۆی لێیان کردەوە، هەواڵی ئەو تۆڵەکردنەوەشی بۆ یەسمەخ ئەدوی برای ناردوە: سەربازەکانی ویلانوم بە تەواوی لە دەوری مار-ئەداد/بینە-ئەدو کۆبوونەوە بۆ ئەوەی شەڕ بکەن و ئێمەش لە توتاروێ شەڕمان کرد. من سەرکەوتنم بەدەستهێناوە مار- ئەداد/بینا-ئەدو و هەموو کورەکانی ویلانوم کوژران. هەموو خزمەتکارەکانی و سەربازەکانی کوژران. دوژمنێک نییە ڕزگاری بووبێت. شاد بن .(ARM ٤, ٣٣).

دوژمنایەتی و ئارێشەی ئاشوورییەکان بۆ سەر قابرا لە باوانەوە بۆ نەوەکان مابووەوە، بۆ جارێکی تر قابرا لەلایەن کوڕی ئیشمی داگان و نەوەی شەمشی ئەدەد داگیرئەکرێت، بەهۆی ئەوەی ناکۆکی لەگەڵ پاشای قابرا ئەردیگەندی هەبوو، لێرەدا دەرئەکەوێت سەرەڕای ئەو هەموو پەلاماردانانە هەتا ئەوکاتەش قابرا پاشی سەربەخۆی خۆی هەبووە: دووەم: زازیا بەم شێوەیە بۆ حامورابی نووسی: «ئیشمە-داگان لەو کاتەوەی هاتۆتە سەرەوە، بەردەوام وەک باوکی دەستی کردووە بە ڕەفتارکردن. لە خاکەکەیدا کێبڕکێ لەگەڵ فەرمانڕەوای قابرا ئەکات. لەگەڵ قابرا ناکۆکی هەبووە و شەڕی کردووە. [ئیشمی]-داگان.» شکستی بە قابرا هێناوە.» ئیشمی داگان کورەکەی و سوپاکەی نارد بۆ هەڵکەندنی کەناڵی نوردە و فەرمانڕەوای قابرا لەگەڵ هەموو سوپاکەیدا پەلەیان کرد. ڕێگای گرت و وتی: «نایەتە سەرەوە!» پاشان دەستیان بەسەر یەکتردا گرت و شەڕیان کرد. کوڕی ئیشمی [داگان] سەرکەوتنی بەسەر قابرادا بەدەستهێنا. سوپای ئیشمی-داگان شاری نوردا و ئەبنا و دەشتی زامورویان لە فەرمانڕەوای قابرا وەرگرتەوە (Zigler, FM VI, p. ٢٧٢; Ahmed, ٢٠١٢, p.٤٥٤) .

پێئەچێت لە سەردەمانی دواتر ئەم شارە بووبێتە جێگای سەرنج و هێرشی کاکومیەکان، وردەکاری ئەم هەڵمەتە لە هەندێک نامەی ماریدا ئاماژەی پێکراوە، لە نامەیەکی ئیبال-پی ئیل و بوقاقوم بۆ زیمری-لیم ی پاشای ماری ناردوە، شایەتحاڵی ئەوە دەدا کە کاکموم پاشای قابرا ئەردیگەندی و دوو هەزار سەربازی و خاکەکەی گرتووە (Charpin, ١٩٨٨, no.٤٨٩): (ئیبال-پی-ئێل و بوقاقوم بۆ زمری-لیم) ئێوارە گەیشتینە ئاشور و لەخەڵکەوە ئەمەمان بیست: «کاکموم ئەردیگەندی پاشای قابرای لە ناوبردوە!» ئەمەیە کە خەڵک پێیان دەگووتین. (پاشان) ئێمە چووینە کۆشک و (هەروەها) ئیشمی-داگان ئەمەی پێ گووتین: «٥٠٠ سەربازی گوریگوم هێرشیان کردە سەر خاکی ئەردیگەندی و تاڵانیان کرد. ٢,٠٠٠ سەربازی ئەردیگەندی هێرشی بەر پەرچدانەوەیان کرد؛ شەڕیان کرد و کاکموم (سەربازەکان) سەرکەوتنیان بە دەستهێنا و ئەردیگەندییان تێکشکاند؛ و بەرپرسە باڵاکانیان پەرش و بڵاوکران. ئێستا ئەم پیاوە[.....] بەهۆی شکستەکەیەوە ئەو[.....] و متمانەی بە فەرمانڕەوای تۆ دادەنێت

(و شارۆچکەکانی خۆی پشتگوێ ئەخات (ARMT ٢/٢٦ ٤٨٩, ٦-١٧. Lafont, ARM ٢/٢٦, p. ٤٧٨; Heimpel, p. ٣٩٤-٥).

نامەیەکی دیکەی گرنگی ماری ئەوە نیشان ئەدات کە تورککییەکان لەم سەردەمەدا بە رواڵەت جۆرێک لە کۆنترۆڵکردنیان لەگەڵ قابرا و ناوچەکانی دەوروبەری هەبووە، و بە نیشتمانی خۆیانیان زانیووە، هەروەها لەم سنوورەش دوژمنایەتیان لەگەڵ گووتیەکان بەردەوام بووە، بۆیە گووتیەکان بەسەرکردایەتی پاشا زازوم و پاڵپشتی ئیشمی داگان هێرشیان کردۆتە سەر قابرا (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, p.٥٧)، هەروەها کاکومیەکان و گووتیەکان هێرش دەکەنە سەر قابرا و تورککییەکان لە کاتێکدا کە ئەم ناوچەیە بە بەشێک لە هەیمەنەی توروکی دەناسرا. قابرا هێشتا پاشای تایبەتی خۆی هەبووە، و بەو شێوەیە بەشێک نەبووە لە ژێردەستەی زازیای پاشای توروکی، وا دیارە ئیشمی داگان خەریکی دروستکردنی پرۆژەیەکی ئاودێری بووە بەناوی نوردە، بەڵام توورووکیەکان و قابرایەکان و یاخروریان(هۆزێک بوون!) ئەم کارەیان بەدڵ نەبووە، بۆیە هێرشیان کردۆتە سەر پرۆژەکە، بەڵام سەرکەوتوو نەبون:

(ڕاپۆرتی ئیدیاتۆم لە کارانا) من و بێلوم-لدما-ئیلییا چووینە ناو کۆشکەکە بۆ ئەنجومەن، و ئاشکور-ئەدو بەم شێوەیە ئاگادارمانی کردەوە: ‹‹ ٢,٠٠٠ تورکیان، ٢,٠٠٠ قابرای، و ١,٠٠٠ یاخروریان هێرشیان کردە سەر دروستکردنی رووبارەکە پرۆژەی دروستکردنی رووبارەکەی ئیشمی داگان. بەڵام ئیشم-داگان بە هانای هات و شکستی پێهێنان. (ARMT ٢/٢٦, ٥١٠).

پێدەچێت ڕێکەوتنێکی سیاسیی لە نێوان زیمری لمی پاشای ماری و زازیا و پاشای قابرا پێکهێنرابێت، بۆ ئەوەی بەرپەچی ئیشمی داگان بدەنەوە دژی ئەو بارە ناهەمووارەی بەسەر ناوچەکە و وڵاتی قابرا داهاتبوو: (یارم-ئەدو بۆ زیمری لیم) وە لە دەوروبەرمەوە ئەم شتەم بیست: «٦ هەزار سەربازی بابلی بەرەو ئیشمی-داگان دەڕۆن.» وە دەنگۆی ئەوە بەردەوام بڵاو ئەبێتەوە کە ئەوان (بەرەو) شوێنێکی ترن. ئەم بابەتانەم بۆ دەرکەوت: سەربازەکان بەهۆی زازیا و پاشای قابرا بە ڕێکەوتن، بەهێزن. دەچنە سەرەوە بۆ ئیشمی-داگان. راستی ئەم بابەتەم پشتڕاست کردۆتەوە. لە مانگی داهاتوودا دەچنە سەرەوە بۆ ئیشمی-داگان (ARM ٢٦, ٣٧٣).

ململانێ و داگیرکارییەکانی نێوان شانشینە خوررییەکان (سیموروم و کاکموم)

وڵاتی کاکموم[8] هاوسێی وڵاتی توروککی یەکان[توررککوم] بوون، سەرەڕای ئەو هێرش و پەلامار و جەنگانەی کە کراونەتە سەری، بەڵام توانیویەتی پارێزگاری لە پێگەی خۆی بکات لە بەرامبەر هێرشی داگیرکارەکان، لەوانە سۆمەریەکان، وە لە دوای ڕوخانی فەرمانڕەوایەتی بنەماڵەی ئوری سێیەم، کاکموم یەکێك بووە لە وڵاتە زلهێزو گەورەکانی ئەو سەردەمە. وە لە سەردەمی بابلی کۆنیشدا وڵاتی کاکمووم کەوتە ململانێیەکی سیاسیی لەگەڵ شانشینی سیمورروم (Walker, ١٩٨٥, p.١٣-١٤). کاکموم وەک شانشینێکی بەهێز لە ڕۆژهەڵاتی رووباری دیجلە دەرکەوتبوو، ڕۆڵی گرنگی لە گۆڕەپانی ڕامیاری ناوچەکە بینیوە، کۆمەڵێک نووسراوی سەردەمی ئیدن-سینی پاشای سیموروم هەیە، کە لە نووسراوە شاهانەیەکانیدا، ئاماژەی بە داگیرکردنی کاکموم کردووە. ئەو بانگەشەی ئەوە ئەکات لە یەک شەودا توانیویەتی شەش شاری خاکی وڵاتی کاکموم [i?-na? ma]-a-at kak-□/□imki] داگیر بکات (Shaffer, and Wasserman, ٢٠٠٣, p.٩.Col.II.٤).

---

٨ سەبارەت بە دیاریکردنی هەڵکەوتەی جوگرافی ئەم شارە کۆمەڵێک بۆچوونی جیاواز هەیە، لەوانە زادۆک پێی وایە وڵاتی کاکموم دەکەوێتە سەر ناوچە سنووریەکانی وڵاتی گووتیەکان، لەدەوروبەری ئەرابخا/ کەرکوک: Zadok, ١٩٩٣, p.٤٩

هەڵمەتەکانی ئیدن سین و زابا زونای کوڕی پاشای سیموروم (ناوچەی گەرمیان)٩ بۆ سەر وڵاتی کاکموم و ئوتوێ (ناوچەکانی دەشتی رانیە) و شاری کولونوم (گوندی بێتواتە) ململانێ نێوان ئەم دوو شانشینە خوررییە (سیموروم و کاکموم) ماوەیەکی زۆر بوو لە ناکۆکی و ململانێ دابوون، لەسەردەمی دەستەڵاتی پاشا ئیدن سن و زابا زونای کوڕی هەوڵ و فراوانخوازی و پەلاماردان بۆ سەر شانشینەکانی لولوبیەکان و خوررییەکان چڕتر ببووەوە، ئەوان توانیان سەربکەون بەسەر ئەو ناوچانە. ئەو سەرکەوتنانە شانازیەکی گەورەی بە ئیدن سن بەخشی بوو، بۆیە دەبینرێ گرنگی بە تۆمارکردن و ڕاگەیاندنی سەرکەوتنەکەی داوە. چەند پارچە شوێنەوارێکی نوسراو دۆزراونەتەوە کە باس لە هێرشە سەربازی و سەرکەوتنەکانی ئیدن سن و زابازونای کوڕی ئەکات وەک: هەڵکەندراوەکەی بێتواتە١٠، سێبەردە نوسراوەکەی بێتواتە، کە لە مۆزەخانەی بەغداد هەڵگیراوە، پێدەچێت کۆپی هەڵکەندراوەکانی تر بێت، یاخود بۆ هەمان مەبەستی ڕووداوی سەرکەوتن بەسەر شانشینی کاکموم و شاری کولونم تۆماری کرابێت، جگە لەوانەش نوسراوەکەی هەڵەدنی و نەخشەکەی ئیدن سن – زەهاو. سەبارەت بە نەخشەکەی (مەنحوتەی) ئیدن سن لە سەرپولی زەهاو١١، دیمەنی سەرکەوتنی جەنگێکە لە دژی لولوبیەکان لە سەر شاخی باتیر تۆمارکردوە. بە گوێرەی دیمەنە هونەریەکەش بێت، بە بەڵگەی پرچی درێژی دیلەکە کە بە شێوازی لولوبیەکان ناسراوە، پێدەچێت ئەم سەرکەوتنەی سیموریەکان بەسەر لولوبیەکاندا تۆمارکرابێت، سێ ستون نوسین هەیە لەگەڵی، بەداخەوە بەشێکی زۆری توشی شکان و تێکچون بووە، ناوی پاشای سەرکەوتوو دیارنیە، بەڵام بەهۆی ناوەڕۆکی دەقە خوێندراوەکە دەرئەکەوێت ناوەڕۆکەکە هاوشێوەی ناوەڕۆکی دەقەکانی تری ئیدی سنە بە تایبەت دەقەکەی هەڵەدنی، هەروەها ناو هێنانی خوداوەند و نیشپا و ڕیزبەندی خوداوەندەکانی تر کە لەلایەن سمورومیەکان پیرۆز بوون، بۆیە زۆربەی بۆچوونەکان کۆکن لەسەر

٩ بەهۆی ئەوەی تاکو ئێستا پاشماوەی شوێنەواری سیموروم نەدۆزراوەتەوە، بۆیە لێکۆڵەران بە پشت بەستن بە دەقە مێخییەکان کۆمەڵێک گریمانەیان پێشنیار کردووە، لەوانە مایسنەرە Meissner پێی وابوو کە سیموروم لەناوچەی کەرکوك هاوسنوری وڵاتی لولوبووم بووبێت، چونکە ناوی سیموروم و لوولوبوم لە چەند تۆمارێکدا بەیەکەوە هاتوون، مایسنەر پێی وابوو ڕەنگە شوێنەواری سیموروم لە دەوروبەری ئاڵتون کوپری بدۆزرێتەوە لەگەڵ زابان ، فراین پێشنیاری سەرەوی ڕووباری سیروانی کردوە و ناوەکانیشی بەیەکتر چواندوە . بە بۆچونی د.ئاسۆ سیموروم کەوتۆتە ناوچەی پردێ لەسەر زێی بچوک ، هەروەها بۆچوونەکان بە زۆری ڕای ماسنەر بە پەسند دەزانن وەکوو؛ گیلب Gelb ، دیاکۆنۆڤ Diakonoff ، ئیدزارد Edzard، بیلیربک Billerbeck و گۆیتز Goetze ، تەنها فۆریر Forrer و ڤادنەرWeidner پێیان وایە سیمورروم و زابان دوو ناوچەی لەیەکتر جیاوازن و هەمان ناوچەی گرێدراو یەکتر نین، چونکە لە دەقێکی سیپار ناوی سیموروم و زابان بەیەکەوە هاتبوو، پێیان وایە دەکەوێتە ناوچەیەک لە نێوان عوزێم و حەمرین، بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی شانشینی سیموروم ئەڕواندرێتە:
Meissner, ١٩١٩, p.p. ٦٩-7: Frayne, ١٩١٩, p.p. ٢٤٣-٢٦٩.; Ahmed, ٢٠١٢, p.٢٩٧; Weidner, (١٩٤٥-١٩٥١), p. ٧٩; Forrer, ١٩٢٠, p. ٤٠-٤١; Goetze, ١٩٥٣, p. ١٢٠; Gelb, ١٩٤٤, p.٥٧; Edzard, Die »Zweite Zwischenzeit« Babyloniens, p.٦٣; Billerbeck, ١٨٩٨, p.٤.
دیاکۆنۆڤ، ١٩٧٨ ، لا ١٥.: مەلا قادر، ٢٠٠١، لا ٦-٢٠. هەروەها بۆ زانیاری لەسەر کرۆنۆلۆژیای ناوچەی گەرمیان (سیمورومی کۆن) دەڕواندرێتە: مارف، ٢٠١٨، لا. ١٣٧-١٦٥.

١٠ هەڵکەندراوەکەی بێتواتە کە بە ناوی هەڵکەندراوەکەی ئورشەلیم یاخود هەڵکەندراوەکەی ئیدی-سین ناسراوە. بە گوێرەی زانیاریەکان لەگەڵ سێ بەردە هەڵکەندراوەکەی تری زابازونای کوڕی ئیدی-سینی پاشای سیمورروم بەیەکەوە لە گوندی بێتواتە لە ژێر بەردی سنجیان لەبەشی باکووری خۆرئاوای قەڵای بێتواتە لە دامێنی شاخی شنە دۆزراونەتەوە. دواتر ئەم هەڵکەندراوە لە ساڵی ١٩٧١ لە بازاڕی ڕەشی جنێف لە مەزادخانەیەکی تایبەتی ئەورپی فرۆشراوە بە مۆزەخانەی ئیسرائیل و بە ژمارەی ٧١,٧٣,٢٤٨ لە مۆزەخانەی ئورشەلیم تۆمارکراوە، بۆ زانیاری زیاتر دەڕواندرێتە:
Shafferr and Wasserman, ٢٠٠٣, pp.١-٥٢.

١١ نەخشێکی سەر بەردە، کە دەکەوێتە لای ڕۆژئاوای بەشی باکووری زنجیرە شاخەکان لەسەر ڕووباری ئەلوەندەوە دوو بەش کراوە. نەخشەکە نزیکەی ٢٥م بەرزە لە سەرووی زەویەوە. نەخشەکە وێنەی کەسێکی وەستاو بە بەرزی ١,٢٧ م و دوژمنێکی لە ژێر یەک پێی دا هەیە. پاشاکە وەستاوە لە لای ڕاستەوە ڕووی لە هێمایەکی خوداوەندی مانگ و خۆری درەوشاوە کردوە، و لەگەڵی دا دەقیکی نوسراو تۆمارکراوە، دەڕواندرێتە: Hrouda, ١٩٧٦, p. ٣-Ahmed ;.ff, ٢٠١٢, p.٢٥٠ ff.

ئەوەی دەقەکە هی سەردەمی ئیدن سن و زابازونای کوڕی بن و دوژمنەکەشیان لولوبیەکان بووبن(Ahmed, ٢٠١٢, pp. ٢٥٢-٢٥٤).

یەکێک لە دەقە گرنگە تۆمارکراوەکان کە رووداو گەلێکی گرنگی نیوەی یەکەمی هەزارەی یەکەمی سەر خاکی کوردستانی کۆن و باردۆخی سیاسیی نێوان شانشینە خورریەکان دەگێڕێتەوە بریتیە لە هەڵکەندراوەکەی بێتواتە دەقێکی شاهانەی ئیدن سن پاشای شانشینی سیموروم هەیە. کە تێیدا ئاماژە بە سەرکەوتنی بەسەر شانشینی کاکموم و وڵاتی ئوتوێ و شاری کولونومی ئەکات. لەپاڵ دەقە مێخییە نوسراوەکەدا دیمەنیکی هونەری پاشا و خوداوەند عەشتار/ شاویشکای جەنگ و دیلێک لە ژێر پێیان دەرئەکەوێت، کە ئەم جۆرە دیمەنەی سەرکەوتنی پاشا بەسەر دوژمەکانیان باو بوو لە نێو پاشا بەناوبانگ و بەهێزەکانی میسۆپۆتامیا و زاگرۆس (دەڕواندرێتە وێنەی ژ.٣). هەروەها لەم دەقەدا کۆمەڵێک ناوی جوگرافی ناوچەکە ئاماژەی پێکراوە (Mohammed, ٢٠١٩, different pages) ،(دەڕوانرێتە وێنەی ژ.٤ نەخشەی توێژینەوە). لێرەدا ئیدن سن ئاماژە ئەکات بەوەی توانویەتی شانشینی کاکموم ملکەچ بکات، لە کاتێکدا ئەم شانشینە هەر لە کۆنەوە ملکەچی هیچ هێز و دەستەڵاتێکی تر نەبووبوو، کەچی ئیدن سن لە ماوەی یەک شەودا توانیویەتی شەش شار لەخاکی ئەو شانشینە داگیر بکات، کە ئەوانیش شارەکانی خائەپریزانی، شولوتێ، ئایلاکی، کوبانیوێ، تیریکنائەشوێ و نیلپ بوون، دواتر سەرکەوتوە بۆ کولونوم بەرەو شیکشابوم ڕۆشتوە، دواتر لەوێ لە کولونوم سەرکەوتنەکەی پێشکەش بە خوداوەند نیشپا کردووە١٢، لێردا مانای گشتی ئەم دەقە گرنگە دەخەینەڕوو:

‹›(شکاوی نزیکەی ٢٠ ll. هێڵەکان ١-٧ لە دوای چاکردراوەتەوە vi|٧–١٣) ١ [خواوەند ئان (؟)٢[خواوەند ئینلیل (؟) ٣ [خواوەند نین خوراساگ (؟) ٤ [خواوەند ئینکی (؟)٥ [خواوەند سین – مانگ (؟) ٦ [خواوەند ئەدەد (؟) ٧ [خواوەند شەمەش (خۆر (؟) ii-٥ [خواوەند عشتار (؟) خواوەند نین سینا – خواوەندەکەی ، لەگەڵ گە ورەکەی نیشپا – ii بە ئەوی دا (نێر) i٩′ - i٤′ بۆ (ئیدیـ(ن) – سین، پاڵەوانی ناو پاشاکان، پاشای بەهێز، پاشای سیموروم لەگەڵ پاشای نۆیەمی کولیشم، i٦-٨′ چەقۆیەکی پتەو و عەبا و شکۆمەندی، تا بتوانێت ملکەچ بکات دەسەڵاتی پادشایی پەتێك (حەبلی)، بریسکانەوە ئەدرەوشێتەوە یان گەورەیی iil-٤ هەتا لەوانەیە بەسەریدا سەرکەوێت و زاڵ بێت (؟) .... دانیشتوانی دوژمنی ئەو پیاوە لە خاکی (وڵاتی) کاکموم (شکاوی c. ١٠ ii١ (.ll′ ii|e١–٥ سڕدراوەتەوە) ii|e٩–e١٣.|.|. - ٥′ هێلێ ... ii٩ - ١٣′ شارەکانی خائەپریزانی، شولوتی، ئایلاکی، کوبانیوێ، تیریکنائەشوێ. ئیدی(ن) – سین پاشای بەهێز] ii|١٤–iii|٢ ، لە یەک شەودا ئەوانی لەناو برد ii٣-٥ ئەو شاری نیلیپی لە ناو بردووە á iii-٣›(شکاوی c.٢٠ ١١.)]گەنج] لەگەڵ پیرەوە- ئەو شکستی بە(i.e وڵات،(یان شار) هێنا. iii٤′ -iv٨ سەبارەت بە کولونوم کاکمووم رزگار کراون لەسەر دەستی سیموروم... ئید(ن)-سین بەهێز، کردی بە پیاوێکی بێ دەستەڵات iv|٩–١٦ وڵاتی کاکمووم، هەر لە کۆنەوە باجیان (بە) کەس نە دابوو، ...، iv١٧-٢٦ ئید(ن)-سین، پاشای بەهێز، ناچاری کردن کرنۆش ببەن لە ژێر قاچی خوداکەی نیشپیا...[ز] یێڕ [مەڕ؟] و بزنی گەورە،(کردە قوربانی) بۆ[ست]ایشکردنی سیموروم. iv٢٧ شاری شیشکابووم(..) v١′ -٥′ شکاوی لە c.٥ ١١.؟ کولیشوم(هەرێمێکە؟) یاخیبوون ئاورناخوش بردە سەر حوکمڕانی خۆی v٤‘-٦›... سەبارەت بە ئاورناخۆش دو[ژمنەکەی؟] (شکاوی ٢-٣ II) .. من (ئەو؟) کوشت. V٤‘-٦› (لەسەر هەژماری هەموو ئەوانە) بووە

١٢ ئەم دیمەنانە لەسەر مەنحوتەکانی تری کوردستان و هەندێک میلی میسۆپۆتامیا دروستکراون، تا ڕادەیەکی زۆر ئامانج لە دروستکردن و شێوازی دیمەنەکە هاوشێوەی یەکن، بۆ زانیاری بەراوردکاری نێوان دیمەنەکان بنوارە:
Postgate, and Roaf, ١٩٩٧, ٢٠٠٣, p.٣; زاموا ، ٢٠٠٧، لا ٣-٩.

هـۆی ئـەوەی مـن وێنەکـەم لـە کولـون-(ن)وم جێگیـر بکـەم. ٧٧"-vi٥ ... مـن داوام کـرد وێنەکـەم دابمەزرێنێـت لـە کولونـوم، ٧٧□-vi٥ هـەر کەسێك وێنەکـەم و [نو]سینەکەم بسـڕێتەوە ،[یـان] بەهـۆی نەفرەتەکـەی- vi ٦-٢٣ سـەبارەت بـەو پیـاوە، رەنگـە ئـان، ئینلیـل، نینخورسـاگ، ئینکـی، سـین، ئـەدەد، عەشـتار، نیـن سـیننا خوداوەنـدی مـن، نیشـپا گـەورەی مـن، شـەمەش، گـەورەی دادوەری لەگـەڵ... (هەمـوو) خوداوەنـدە گـەورەکان، بـە نەفرەتـان لێئـەکات لەگـەڵ نەفرەتـی شـەیتان vi ٢٤-٢٥ ، ئـەوان رەنگـە تۆوەکانیـان هەڵگـرن ٢٧-vi٢٥ وە ئـەوان رەگـەکان لـە بنەچـەوە لەنـاو دەبـەن ١-vii٤ بـۆ ئـەوەی لـە vii٤-٥ لـە بەهـاردا نەڕوێتـەوە vii ٦-١٠ رەنگـە ڕەگەکەیـان بپچڕێنـن، ... viii ١-٣ بـا میراتگـر و نەوەیەکـی پـێ نـەدەن، بـا ژیانـی تـاڵ و ناخـۆش بکـەن؛ vii٦-١٠ وەکـوو بـاران (باریـن لـە کاتـی) دروێنـە رەنگـە بـۆ گـەنج و پیـر دژوار بێـت. Viii ١-٢ ستایشـکردنی (؟) ١٠٠ viii٣-٩ سـەد زنجیـرە هەنجیـر (هەریەکەیـان) بـە درێـژی ٦ شـەش بـاڵ، یـەک هەنجیـر (پێشـکەش دەکرێـت)، بـۆ زاوزێ کـردنی کاوڕ و یـەک هەنجیـر (پێشـکەش دەکرێـت) بـۆ زاوزێ بـزن- ئـەوەش دائەمەزرێندرێـت بـۆ ستایشـکردنی کولونـوم.››(Shaffer and Wasserman, (٢٠٠٣), pp. ٧-١١).

وێنەی ژمارە (٣) دیمەن و نوسینی سەر نەخشەکەی ئیدن سن (Shaffer & Wasserman, ٢٠٠٣, p. ٤-٥)

هەروەهـا ئیدین-سـن لـە هەڵکەندراوەکـی تـر کـە بـە هەڵەدەنی١٣نـاسراوە بـاس لـە داگیرکردنـی خاکـی لولوبـی و وڵاتـی ئوتـوێ لـە دەشـتی رانیـە ئـەکات، لـە رووی ناوەڕۆکـەوە ئـەم نـوسراوەش هاوشـێوەی دەقەکانـی تـری ئیـدن سـنە، باسـی هەمـان رووداوی هێرشـکردنە سـەر خاکـی لولوبـی و کاکومیـەکان ئـەکات:

[پەرستگای(؟)] خوداوەنـد نی[شبا، ٢) [پەرستگای(؟)] پاشـای نـۆ پارێزگاکـە ٣) ئـەوی بەهێـز (پتـەو). ٤) ئیـدی(ن)-سـین ٥) [پاشـا]ی بەهێـز، ٦) [پاشـا]ی سـیموروم، ٧) شـازادەی شاوشکا/عەشـتار. ٩) نیشـبا ١٠) [گەورە]کـەی ٨)

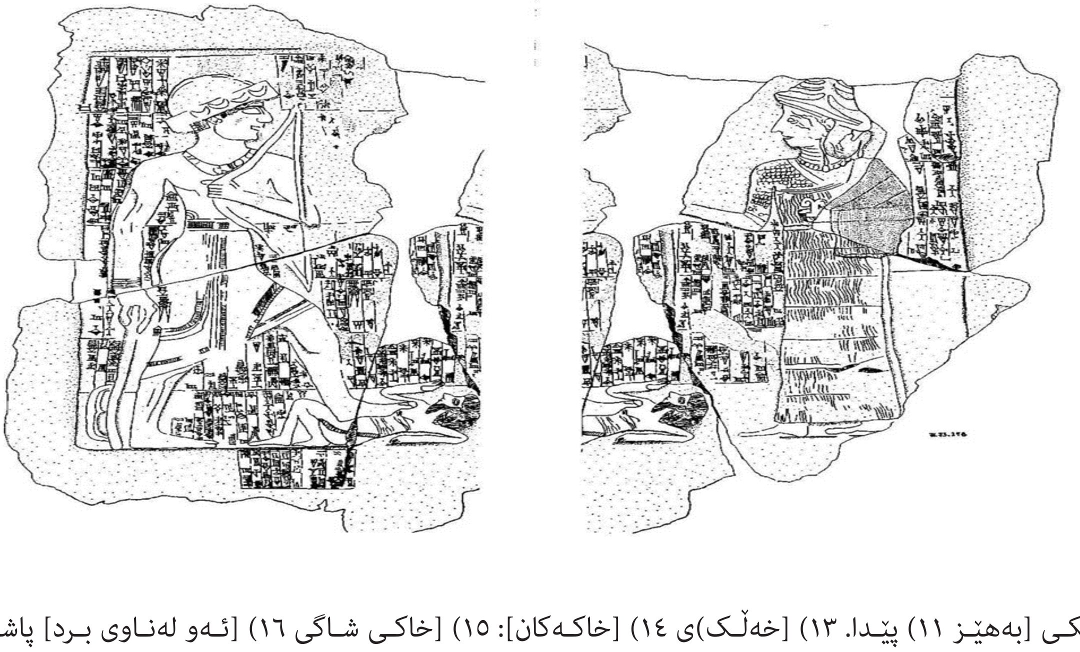

چەکێکـی [بەهێـز ١١) پێـدا. ١٣) [خەڵـک)ی ١٤) [خاکـەکان]: ١٥) [خاکـی شـاگی ١٦) [ئـەو لەنـاوی بـرد] پاشـایەتی، ١٧) [...]، ١٨) ئـەوان [...]، ١٩) [.......]؛ ٢٠) [خاکـی] دە/لیمـو ٢١) [وێرانـی کـرد]، ٢٢) [.......]، ٢٣) [ئـەوان [....]،) ٢٤) [ئـەو کـوش]ت ؛ ٢٥) [زەوی/شـاری [...]-ئـار ٢٦) [وێرانـی] کـرد، ٢٧) [.......] ٢٨) ئـەوان [...] ٢٩) [ئـەو کو]شـت ؛ ٣٠)

١٣ نووسراوەکـە لەلایـەن جووتیارێکـەوە دۆزرایـەوە، لـە نزیـک دار تووێکـی گـەورەی لـە کێڵگەیەکـی کاک. ڕەئـوف کـە کەمێـک لـە باشـووری گونـدی قەرەچەتـان، لـە دامێنـی پیرەمەگـرون هەڵکەوتـووە ، لـە باکـووری ڕۆژئـاوای سـلێمانی: Ahmed, ٢٠١٢, p.٢٥٥

[زەوی/شاری .....]-نا ٣١) [ئەو لە ناویبرد، ٣٢) [.....] نومە-ئەتال، ٣٣) (ئەوە) [دوژمن؟/دەستبەسەرداگرت؟] لە/لە سەر (؟) تەخت ٣٤) لە (؟) [خاکی (لە)] سیموروم. [زەوی .. خا]کی (٣٧نی-شوم٣٨)[لە خاکی ش]اریتخوم [ئەو داگ[یری کرد، ٣٩ [...][خول(؟)l گی/زا تال ٤٠) ها/ئەم-ری-نی (؟)-وێ ٤١) گەورەکە]ی /خوداکانیان (؟) ٤٢) [...] موش-سوخ-ئیش-تی (؟)؛ ٤٣) [زەوی (؟)ی ...] تینئەباشاوێ ٤٤) [ئەو خاپوور]یکرد، ٤٥ ([...] ئیلی، ٤٦) ئەوان [...] ٤٧) [ئەو کو[شت ؛ ٤٨) [خا]کی خەلمان، ٤٩) خاکی بێل ٥٠) [ئەو دەستی بەسەردا] گرت. ٥١) [ئان]نوبانینی، ٥٢) [پاشای لولوب]وم. شکاوی تا دەگاتە ستونی دووەم، لەوێش(دێر شکاوە، ٥٨) تیدلوخوم ٥٩) لەناوبردنی؛ ٦٠) خاکی شیکشامبی ٦١) وێرانی کرد؛ ٦٢) خاکی...ئیتراشوێ ، ٦٣) (شار ؟ لە) ئیتو، ٦٤) (شار ی ؟) شاوممی ، ٦٥) و (لە سەر شاری) °خوپنیزەگو، ، ٦٨) ئەو (هەموویان) ملکەچ کردە ٦٦) (ژێر)بە پێی ٦٧) خوداوەند نیشبا. ٦٩) خاکی... ئوتوێ ٧٢) ئەو ٧٠)گەراندیەوە) لە دەست(ەکان)ی ٧١) ٧٣-٧٤) کاکموم (و دواتر) خاکی کاکمومی وێران کرد. ٧٥) ماد/ک/قیا-[x]، ٧٦) شاوا/ی/پیا-[x]، ٧٧) ماگیا-نی(؟)، ٧٨) ئەخاتوم ، ٧٩) (و) ٨٠-٨١) ئاویلانوم حاکمەکان/شێخەکانی ئەموریەکان، ٨٢) ئەو کوشتیان ٨٣-٨٥) و ئەمورییەکانی لە پارێزگاکەی خۆی (واتە پارێزگای ئیدی(ن)-سین) گەڕاندەوە. ٨٦)خوا نیشبا ٨٧) گەورەکەی، ٨٨-٨٩) گوێی لە قسەکانی بوو ٩٠-٩١) (و) خاکەکانی لەناوبرد ٩٢-٩٤) (و) ئەمورییەکان و سیماشکییەکانی کوشت (بۆ ئەو). ٩٥) (لە بەرامبەردا)، ئیدی(ن)-سین، ٩٦) ئەو پاڵەوان ٩٧-١٠١) زاڵ بوو بەسەریاندا (و) لە پێی خوداوەند نیشبا، گەورەکەی خۆی، ملکەچی کردن١٧١. ١٠٢) ئەو زەویانەی ١٠٣) کە یاخی بوون [وای لێکردن دروستی بکەن] ١٠٤) °پەرستگای نیشبا، ١٠٥) [پاشا لە] ٩ پارێزگاکە (هەرێم). شکاوی....(Ahmed, ٢٠١٢, pp. ٢٥٧-٢٥٨.)

بە گوێرەی دەقەکەی سەر سێ بەردە نوسراوەکەی بێتواتە بێت، وادەرئەکەوێت سەردەمانێک ئەم شارە لە لایەن ئیدن سینەوە داگیرکرابێت، دواتر کولونوم یاخی بووبێت لە ئیدن سن، و لە دژی ڕاپەڕی بێت، بۆیە بۆ جاری دووەم کولونم داگیرکراوەتەوە لەسەر دەستی زابازونای کوڕی: ١-٣) ئیدی(ن)-سین، پاشای بەهێز، پاشای سیمورم، ٤-٥) زەبازونا (ئەوەیە) کوڕەکەیەتی. ٦-١١) کولونوم یاخی بوو و شەڕی دژی زابازونا کرد. ١٢-٢١) خوداوەندەکانی ئەەاد و عەشتار و نیشبا گوێیان لە... قسەی زابازونا؛ شارەکەی (کولونوم) وێران کرد و بۆ ئەو خوداوەندانە پیرۆزی کرد. ٢٢- ٢٥) مێزێکی خوداوەندی عەشتاری خانمەکەی دانا (دەقی ٢: مێزی خوداوەندەکەی دانا ئەدەد، فەرمانڕەوای خۆی؛ دەقی ٣: تەختێکی خوداوەند نیشبا، فەرمانڕەوای خۆی دانا)١٤

سەرەڕای دەقەکانی ئیدن سن، لەسەردەمانی دواتر زانیاریەکانی سەر شانشینی کاکموم لە میانەی نامەکانی نێوان پاشا ئاشوورییەکان و کوارێ فەرمانڕەوای شمشارا بەدەرئەکەوێت . هەروەها - لە ساڵی ٤٤ فەرمانڕەوای شەمشی ئەدەد I کاکموم، موشکاوێ، هێرش ئەکاتە سەر شارۆچکەیەک بە ناوی کیگیبیشی و داوا لە کوواری ئەکرێت لە تۆڵەی ئەوە هێرشی پێچەوانە بۆسەر کاکموم ئەنجام بدات (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, no.٤٤, Obv.٥). هۆزە خوررییەکان جارێکی تریش لە ناوەخۆ توشی ناکۆکی بوون، پیشێندن پاشای توروکییەکان پەیمان نامەیەکیان لەگەڵ شارەکانی ناماروم، ئیلام و داسی پاشای نیکوم ئەنجامداوە تاوەکوو لە بەرامبەردا یارمەتی توروکییەکان بدا بۆ سەرکەوتن بەسەر خاکی کاکموم (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, no.٤١, Rev.٢). لە سەردەمی زمری لمی پاشای شاری ماری ڕاپۆرتێکی سیاسیی لە لایەن بوقاقومی ئێکالاتومەوە بۆی نێردراوە، باس لە هەواڵێک ئەکات، کە گوروگومی کاکموم بە ٥٠٠ پیاوەوە هەڵیکوتاوەتە سەر قابرە و هێزی ٢٠٠٠ پیاوی شکست پێهێناوە کە لەلایەن ئەردیگەندی قەبرە بۆی نێردرابوو (Charpin, and et.al., ١٩٨٨.,no.٥١٢, ١١.). وە لە

١٤ بۆ تەواوی زانیاریەکانی سەر ئەم سێ بەردەی بێتواتە دەڕواندرێتە: حەسەن ، ٢٠٠٨ ، لا ١٠-١٦ .

نووسراوەکی تردا، کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی زمریلیم، حامورابی لە میانەی هێرشەکەی بۆسەر وڵاتی شوبارتو/ سوبارتو ئاماژە بە داگیرکردنی توروکمی، کاکموم ئەکات، وە ناوی یەکێک لە ساڵنامەکانی ساڵی ٣٧مینی ناو ناوە بە ساڵی داگیرکردنی کاکموم و توروکوم و شوبارتو. (Charpin, OBO, p. ٣٣٢.)

هەرچەندە چەندین جار ناوی جوگرافی کاکموم لە دەقەکان هاتووە، بەڵام سەبارەت بە خەڵکەکەی زانیاریەکان زۆر کەمە، ئەمەش رەنگە بەهۆی ئەوە بوویێت کە ناوچەی کاکموم شاخاوی و سەخت بوویێت و خاوەنی جەنگاوەری بە توانا بوویێت، بۆیە دژایەتیکردنی ئەم وڵاتە دژوار بوویێت بۆ دوژمنەکانیان (قەرەداغی، ١٩٩٥، لا ١٨-٤٠) ، سەبارەت بە شوێنی پاشماوەی کاکموم تا ئێستا نەزانراوە، بە شێوەیەکی گشتی یەکێک بووە لە شانشینە خورریەکانی رۆژهەڵاتی دیجلە، بەڵام پسپۆرانی شوێنەوارناسی بۆچوونی جیاوازیان هەیە لەسەر دیاریکردنی هەڵکەوتەکەی جوگرافی کاکموم. زۆربەی بۆچوونەکان پشت بە ناوهێنانی کاکموم دەبەستن بە ریزبەندی ناوهێنانی ناوەکە لەپاڵ ناوە جوگرافیەکانی تر، وا دەرئەکەوێت کاکموم کەوتبێتە نێوان دەشتی رانیە و حاجی ئۆمەران رەنگە لە داهاتوودا لەم نێوانە شوێنەوارەکەی بدۆزرێتەوە، رەنگە رواندز ناوەندی کاکموم بوویێت (Shaffer & Wasserman, ٢٠٠٣, p.٢٨: Ahmed, ٢٠١٢, p.٣٦٢.).

سووتاندنی دروێنەکانی خاکی کونشوم و ئیتەبالخوم

کونشوم پایەختی شانشینی ئیتەبالخوم بوو لە پێدەشتەکانی زاگرۆس، هۆزی توروکییەکانی تیدا نیشەتەجێ بوون، پێشندێن و تەلپوش شارری وەک فەرمانڕەوای ئیتەبالخوم ناوهێنراون(Ahmed, ٢٠١٢, pp. ٣٥٢-٣٥٤.) ، جگە لەم پاشایانە ئایدم و لایسۆ پێیان وایە کۆمەڵێک پاشای تر لە هەمان سنووری جوگرافی و سەردەم ناوهێنراون، لەوانە: تەلپوش شارری یان شیپراتو، سین ئیشمی ئانی و خولوکەدیل، کوارریێ، کە هەریەکایان خاوەنی دەستەڵاتێکی رەها بوون (Ahmed, ٢٠١٢, p.٣٧٦)، خۆشبەختانە نامەکانی شمشارە و دوو چاپە مۆرە شاهانەکەی توروکییەکان دۆزراونەتەوە، کە دەتوانرێت لەم روانگانەوە کۆمەڵێک زانیاری لەسەر توروکی و خاکی ئیتەبالخو کۆبکەینەوە، هەروەک لە چاپی مۆری نامەی ٦٩ ناوی ٣ پاشا هاتوە، رەنگە ئەمە وەک ئاماژەیەک بێت بۆ پاشایەتی میراتگری لە باوانەوە بۆ شازادەکان: ‹‹پییێشندێن، کوڕی توکوکتی١٥، پاشای خاکی ئیتابال، کوڕەکەی تابیتو››، وە بە گوێرەی چاپی مۆرێکی تر بێت ناوی پاشایەکی تری توروکییەکان هاتوە: «توروکتی، کوڕی ئوشتاپ شاری، پاشای ئیتابال، داگیرکەری دوژمنەکانی، باوکی ئاد-.... « (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, p.٢٦).

وا دیارە دەغڵ و دانی خاکی کونشوم پێویستی ئابووریی و خۆراکی ناوچەکەی دابین کردبێت، بۆیە هەر کاتێک ناکۆکی لە نێوان پاشا توروکی و نەیارێکی رووی بدایە ڕاستەوخۆ مەترسی ئەکەوتە سەر ئەو زەویە کشتووکاڵییانە و بە تایبەت لە کاتی دروێنەدا دەسوتێندران. دەستەڵاتدارانی کونشوم هەوڵیان دەدا پارێزگاری لە زەویە کشتووکاڵییەکانی کونشوم بکەن، هەروەک لە نامەیەک دا پاشای توروکی پێشندێن داوا لە یاشوب ئەدوی ئەخازوم ئەکات خاکی کونشوم دابەش نەکات، چونکە هاوپەیمانیەتێکی کۆن لە نێوان باوک و باپیرانیان و ئاشوورییەکان دا هەبووە: ‹‹بە یاشوب ئەدو بڵێ: بەم شێوەیە (دەڵێت) پیشێندن، باوکت: ئایا خۆت نەتبیستووە کە باوکم و باپیرم هاوپەیمانی برایەتییان لەگەڵ باوکت و باپیرتدا کردووە. ئێستا ئێوە[......] نابێت بڕۆن، کونشوم (١٠)یش نابێت دابەش بکەن‹(Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, no.٦٧.). بە گوێرەی نامەی ٧٠ شمشارە بێت،

١٥ ئەتوانرێت پێشبینی ئەوە بکرێت کە ناوی ئەو پاشایە توکوکتی و توروکتی (کە ناوی کەسی خوررییە). بەهۆی ناوبانگ و بەهێزی دەستەڵاتی سیاسی و سەربازیەکەی بوو بێتە بەشێک لە ناوی ئەو هۆزە خوررییەکان و بەهۆیەوە وەک شانشین و هۆزێکی باڵا دەست لە باکووری خۆرئاوای چیای زاگرۆس دەرکەوتبوون و ئیتەبالخوم ناوی شانشینەکەیان بوو: Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, p.٢٦

کونشوم لە رووی کارگێریەوە هاوبەشیەکی هەیە لەگەڵ شوشەڕرا، کوارریێ گرنگیەکی تایبەتی پێداوە، سەرەڕای هەستیاری ناوچەکە وا دەرئەکەوێت خێزانی کوارریێ و منداڵەکانی لە کۆشکێکی شاری کونشوم ژیابن، هەروەها کوارریێ لە کونشوم ماڵ و موڵکی خۆی هەبووە، بۆیە کاتێک مەترسی دەکەوێتە سەر کونشوم ترس و دڵەڕاوکێ لە دڵی کوارریێ دروست ئەبێت، کوارریێ نامەیەک بۆ سن ئیشمی ئاننی ئەنێرێت، داوای لێئەکات هەواڵی بارودۆخی کونشومی پێ ڕابگەیەنێت و چاودێری خۆشەویستانی بکات (Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ٧٠.no). وڵامی ئەم نامەیە لە هەمان ئەرشیفی شمشارە لە نامەی ژمارە ٣٥ دا دەرئەکەوێت ، سن ئیشمی ئاننی بە کوارریێ ڕادەگەیەنێت هەموو شتێک باشە و خێزانەکەی سەلامەتن:

‹ پاشا باشە. شاری کونشوم و براکەت و موڵکەکەت و ژنەکەت و کوڕەکانت و من کە خۆشم دەوێیت باشین. ناتوانی پێمان بڵێیت: «ئێوە لەوێ دەژین، لەگەڵ ئەوەشدا چاودێری موڵک و ماڵی من ناکەن». چوومە ناو موڵکەکەتەوە و پرسیارم لە بووکەکەت و تیدوری کرد: «ئایا کاری دروێنە دەستی پێکردووە؟ ئەبێت دروێنە کردنەکە بکەیت! لەوەڕاندن (وەرز)ت دەست پێکردووە یان نا؟»(Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ٣٥.no).

توروکییەکان لەگەڵ هاوپەیمانەکانیان بەڕێکەوتبوون بۆ هێرشەکردنە بۆ سەر گەلی گووتیەکان و پاشا ئیندوشێ، بەڵام بەخت یاوەریان نەبوو، هێرشەکە پێچەوانە بووەوە بۆ سەر خاکی توروکییەکان و پەرتەوازەکران بە جۆرێک توانای شەڕی ڕووبەڕوویان نامێنێت، تەنها بە نهێنی بەرپەچی گووتیەکانیان دەدایەوە(Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, no. ٣٦)، دەرئەنجامی ئەو ململانێیە بووە هۆی داگیرکردنی کونوشوم و سووتاندنی دەغڵ و دانی دەشتی کونوشوم: ‹‹ئیندوشێ هاتوە تاڵنیکردوە و [...] ئەو دروێنەی شارۆچکەی کونشومی لەگەڵ دروێنەی ئیر(..) تاخوم لە ناوبردووە، [بەڕاستی ئێوە] دەزانن کە تا سێ ساڵی تر ناتوانرێت (لەم خاکە) دەغڵ بەرهەمبهێنرێت. ئێستاش دروێنەی وڵاتی لەناوبردووە...›(Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ٣٦.no).

دوای ئەم رووداوە کوارریێ داوای هاوکاری لە دراوسێکانی ئەکات بۆ گرێبەستی هاوپەیمانی لە پێناو ڕزگارکردنی کونشوم و ناوچەکانی دەوروبەری، تا وەکوو چارەنوسی کونشوم دووبارە نەبێتەوە، کوارریێ داوا لە نوێنەرەکەی خۆی سن ئیشمی ئاننی ئەکات ئارامی ناوچەکە بپارێزن لە پێناو پاراستنی دروێنە و دەغڵ و دانی کونشوم هاوپەیمانی لەگەڵ دراوسێکانیان ئەنجام بدەن، هەروەها داوای لێئەکات لەگەڵ لولویوکانیش هاوپەیمانی گرێبدەن: من نەزر بۆ چارەنووسی کونشوم دەگرم و [دەنووسم] و ئەنجامەکانی ئەگەیەنم بە ئێوە. [.....] دۆستانە بە لەگەڵ ئەو پاشانەی کە کۆنترۆڵی ئەکەیت، و دۆستانە بە لەگەڵ لولویەکان! وە [بۆ ئەوەی] دروێنە (لێرە) لەناو نەبەن و بۆ کونشوم باش ئەبێت و لەگەڵ [...] کەمتەرخەم مەبن، ناوچەکانی دەرەوی وڵاتیش ئاگادار بکەنەوە!›(Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ٣٦.no).

جارێکی تر، هەر لە پێناو پاراستنی دروێنە و خاکی کونشوم لە دەستی گووتیەکان، کوارریێ داوای هاوکاری لە هاوپەیمانە بەهێزەکەی خۆی شەمشی ئەدەد I کردوە، ئەویش داوای لە ئیندۆشێ پاشای گوتی کردوە هێرشەکانیان بۆ سەر کونشوم ڕابگرن و خاکەکاین نەسوتێنن، بەڵام ئیندۆشێ گوێڕایەڵی ناکات و وڵامی ناداتەوە، بۆیە شەمشی ئەدەد داوا لە کوارریێ ئەکات خۆیان خاکەکایان بپارێزن لە دەست وێرانکاری گووتیەکان(Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ٢٠.no). خەڵکی وڵاتی ئوتوم و کونشوم پێیان وابوو ئەو نەهامەتییەی بە سەر خەڵک و خاکەکەیان و دروێنەکەیان دا دێت بەهۆی کوارریێی پاشای شوشەڕرایە، بۆیە ڕق و قینەیان لەلا دروست بوو. هەرچەندە کوارریێ هاوزمان و هاوڵاتی نیشتمانەکەی خۆیان بوو، بەڵام لەژێر فەرمانی ئاشوورییەکان دەجوڵایەوە

و لەبەرژەوەندی خەڵکەکەی کاری نەئەکرد، ئەمانەش وایکرد بوو خەڵکەکەی خۆشیان نەوێت، شەمشی ئەدەد هەست بەو ناکۆکیە ئەکات، کوارریٚ لەم بابەتە ئاگادار ئەکاتەوە، تا وەکوو خۆی بپارێزێت لە ئەگەری هەر راپەرین و شۆڕشێک لەم هەرێمە، هەروەک لە نامەی ژمارە ١٩ شمشارەدا هاتووە شەمشی ئەدەد ٦٠٠ سەربازی ناردوە بۆ پاراستنی کوارریٚ لایەنگیری و خاکی شوشەڕرا لە دەست شۆڕشگێڕ و ڕاپەڕیوە توروکییەکان، ئەو تێبینی کرد بوو کە خەڵکی وڵاتی ئوتویٚ/ ئوتوم و کونشوم چارەی کوارریٚ یان ناوێت، مەبەستیانە راپەرین لە دژی ئەنجام بدەن: ‹›لێرەوە ٦٠٠ سەربازم ناردووە بۆ پاراستنی شوشەڕرا . با ئەم سەربازانە بچنە ناو خودی شوشەڕرا ، تۆش خۆت بێی بۆ لای من. هاوڵاتیانی ئوتوم ڕقیان لە شارۆچکەی شوشەڕرا یە، و ئێوە - ئێوەی هاووڵاتیانی کونشوم کە کونشومی بە جێهێشت - ڕقیان لێتە! خراپەکار و یاخیین. پێشتر کە لە ساریٚ لە وڵاتی قابرە مامەوە، گەورەکانیان هاتنە لام و گوتیان: بەڕاستی ئێمە نۆکەری تۆین [.....بشکێن.....](Eidem & Læssøe, ٢٠٠١, ١٩.no.).

راپەرینی توروکییەکان لە دژی ستەمی ئاشوورییەکان و کوارریٚ و سووتاندن کۆشکی شوشەڕرا

سەرۆک هۆزە توروکییەکانی وڵاتی ئوتوم، بە تایبەت لیدایا و زازیا خەریکی دانانی پلانێک بوون بۆ ئەنجامدانی راپەرینێکی گەورە دژی پاشا کوارریٚ کە گوێڕایەڵی ئاشوورییەکان بوون، بەڵام بەهۆی هەڵمەتەکانی سەر ئەخازوم و قابرا تا ڕادەیەک پلانەکە کپ ببووەوە، شەمشی ئەدەد لیدایای ڕاسپارد بوو بۆ هێرشەکەی سەر نوروگوم و ئەخازوم و شیکشابوم، کوارریٚ هەستی بە یاخی بوونی لیدایا کرد بوو، بۆیە داوای لە شەمشی ئەدەد کرد لیدایا رادەستی بکات، تا وەکوو بیکوژێت و ڕزگاری بێت، بەڵام شەمشی ئەدەد لیدایای لە شاری بورولوم جێگیرکرد دوور لە خاکی شوشەڕرا، نازانرێت بورولوم تا چەند نزیک و دوور بووە لە خاکی شوشەڕرا، دەربارەی هەڵکەوتەی جوگرافیای بورولوم بۆچونی جیاواز هەیە، ئەم شارە بە پایتەختی ئوتویٚ دەناسێنریٚ (Læssøe, ١٩٦٨, ١٢٢.p)، وە ئایدم پێی وایە گردی قوریلە لە باشووری رانیە، بورویلەی کۆن بێت، تا دواجار لیدایا لە خاکی بورولوم راپەرینی ڕاگەیاند دژی کوارریٚ، سەرهەڵدانی ئەم راپەرینە هاوسەردمی فەرمانڕەوایەتی شەمشی ئەدەد و ئیشمی داگان بوو. وادیارە لولوبیەکان هاوپەیمانی کوارریٚ یان هەڵبژارد بێت لە دژیا لیدایا (Ahmed, ٢٠١٢, ٤٥٢.p).

توروکییەکان دابەشبون، بەشێکیان بێدەنگیان هەڵبژارد و بەژداری راپەرینەکەیان نەکرد، بەشێکی تریان بوونە لایەنگری راپەرینەکە. توروکیە لاینگرەکانی ئەم راپەرینە دەربەدەر بوون و توشی نەهامەتی بوون لە خاکی ئوتوم، وە بەشێکیان ڕاگوێزران بەرەو وڵاتی قابرا و ئەراپخا (Eidem, ١٩٩٢, ٥٦.p)، دیارنیە ئەو راگواستنە زۆرەملیٚ و ناچاری بووە، یان بە هەڵبژاردەی خۆیان بووە، رەنگە ئەو کەسانە وەک دیل ڕاگوێزترا بن(Ahmed, ٢٠١٢, ٣.p). یاخود رەنگە ئەو کەسە ڕاگوێستراوانە لایەنگرانی ئاشووری بووبن، بۆیە ئاشوورییەکان لە ناوچەی ژێر دەستەڵاتی خۆیان نیشتەجێیان کردن، ئەوەی لە کۆتاییدا دا ئاشوورییەکان و کوارریٚ پێشبنیان نەکردبوو، بەدی هات شوشەڕرا خاپوور کرا بەدەستی شۆڕشگێڕانی گەلەکەی خۆی، دواتر سوتێنراوە، پاشماوەی چینە سوتاویەکە لە کاتی هەڵکۆڵینە شوێنەواریەکان لە گردی شمشارە بە ڕوونی بە دەرکەوتووە، کە ئەم شارە توشی وێرانکاری سوتاویەکی گەورە بوو١٦. هەواڵی ئەم ڕووداوەش لە نامەیەکی ماری ئاماژەی

١٦ بۆ زانیاری زیاتر لەسەر هەڵکۆڵینە شوێنەوارییەکانی گردەکە و دۆزراوەکانی دەڕواندرێتە سەرچاوەی توێژینەوە و کتێبەکانی تایبەت بە ئەنجامی هەڵکۆڵینەکانی گردی شمشارە، کە زۆربەیان لە لایەن ئایدم و لایسۆ بڵاوکراوەتەوە، لە نوێترین توێژنەوەش بەزمانی کوردی توێژینەوەی شوێنەواری دێرینی شوشەڕرا بڵاوکراوەتەوە؛ Eidem, ٢٠٢٠; Eidem, and Læssøe, ٢٠٠١; Eidem, ٢٠١٦. ; محمد و تەیفور؛ ٢٠٢٢.

پێکراوە، کە لەلایەن ئیشمی داگان بۆ یەسمخ ئەدوی برای نێردراوە، باس لە وێرانکردنی دوو شارۆچکەی شوشەڕڕا ئەکات بە دەستی توروکییەکان، بەڵام ناوی شارۆچکەکان نەهێنراوە، کە ڕەنگە یەکێکیان شوشەڕڕا بێت! ئەوەی لەم نامەیە جێگای تێڕامانە تاکتیکی جەنگی توروکییەکانە، کاتێک ئیشمی داگان و سوپاکەی دەچن بۆ یارمەتیدانی شوشەڕڕا ، توروکییەکان بەرەو شاخ و چیاکان دەڕۆن و لەوێ خۆیان حەشار ئەدەن (Ahmed, p ٤٥٢.٢٠١٢m): سەبارەت بە خاکی شوشەڕڕا کە تۆ لە بارەیەوە بۆت نووسیوم، ئیشار-لیم بۆت ڕوون ئەکاتەوە کە ئەم خاکە لە کێشەدایە، و ئێمە ناتوانین دەستی پێبگرین (کۆنترۆڵی بکەین). لیدایا و توررککییەکان کە لەگەڵیدان (و) کە لەو خاکەدا دەژین دوژمنایەتیان کرد و دوو شارۆچکەیان وێران کرد. چووم بۆ یارمەتیدان، بەڵام پاشەکشەیان کرد بۆ شاخ. ئێمە قسەمان کرد و، بەو پێیەی ئەم زەوییە ناتوانرێت لە ژێر کۆنترۆڵدا بمێنێتەوە، ئەم زەویەم گواستەوە و تا .....، ئەم زەویەم لە ئاراپخوم و لە خاکی قابرا نیشتەجێ کردووە. سەربازەکان گەشتنەوە بۆ ماڵەوە. خاسم. نابێت بە کەمترین شێوە نیگەران بیت. (ARM ٤, ٢٥).

ئیشمی داگان بەردەوام بوو لە هێرشکردن و هەوڵدان بۆ شکستهێنان بە ڕاپەرینی توروکییەکان و لیدایا، لە کاتێکدا توروکییەکان خەریکی ڕزگارکردنی شارۆچکەکان بوون، ئیشمی داگان هێرشی کردۆتە سەر بورولوم و پاشەکشەی بە سوپای لیدایا کردوە، دواتر هەموو ڕاپەرینەکەی خاکی ئوتومی کپ کردۆتەوە، ئەم سەرکەوتنە ئەبێتە مایەی خۆشحاڵی بۆ شەمشی ئەدەد لە بروسکەیەکدا ئەم هەواڵە بە کوڕەکەی تری ڕائەگەیەنێت:

سەبارەت بەو ڕاپۆرتەی کە ئوصور-پی-شاریم پێت ئەدات، دوژمن پێش ئیشمی-داگان لەگەڵ لیدایا جێگیر بوو، گوێی لە دەنگی سوپاکانی کۆبووەوە لە دەوروبەری ئیشمی-داگان، و دەستبەرداری شارۆچکەکەیان بوو، کشانەوە و ڕۆیشتن. ئیشمی-داگان دەستی بەسەر شارۆچکەکەیان بورولومدا گرت. هەموو خاکی ئوتومی هێور کردووەتەوە و ژێردەستەی خۆی کردووە. لە ژێر یەک فەرمانیدا خستووەتە ژێر یەک فەرمانی. سەربازەکان ڕۆشتنەوە بۆ ماڵەوە. دوو سێ ڕۆژ لە ماڵەکانیان پشوو دەدەن و کۆدەبنەوە بۆ لای من. من فەرماندەیی سەربازەکان دەگرم و لە ناوەڕاستی... مانگی داهاتوو، لەوێ دەگەم بە شوێنی مەبەست. ئاگاداری ئەمە بن! تا دێمە سەرەوە، تەنها سەربازەکان با ئامادە بن! (ARM ,Dossin ١, ٥;; Durand, LAPO II, p. ١١٥-٦

دەنگوباسی ڕاپەرینی توروکییەکان و لیدایا بە سەرجەم وڵات بڵاوبویەوە، گیانی ئەو خۆ ڕزگارکردنە لە ستەمی ئاشوورییەکان و هاوپەیمانەکانی زیاتر بەرفراوان بوو، بەتایبەت توروکییەکانی وڵاتی قابرا و ئەراپخا و نەینەوا و هەرێمی خابور لە ڕۆژئاوای ڕووباری دیجلە، چونکە خەڵکانی ئەو ناوچانەش هاوزمان و هاونیشتمانی توروکییەکان بوون کە بەهەر هەمویان دەگوترا گەلی خورری(Ahmed, ٢٠١٢, pp.٤٥٤-٤٥٥)، تەنانەت ئەو توروکیانەی کە ڕاگوێزترابون بۆ وڵاتی قابرا ڕاپەرینیان ئەنجامدا. ئەو ڕاپەرینە لە کۆتایدا شکستی بە شانشینەکەی شەمشی ئەدەد و هۆزە کۆچەرە ئامورریانە هێنا، کە بە لێشاو دەهاتنە خاکی سوبارتو و میسۆپۆتامیا. لاینگرانی توروکییەکان دەستەڵاتی خۆیان زیاتر چەسپاند و دوژمنداریان لەگەڵ ئیشمی داگان قوڵتر بوو، ڕاستەوخۆ هێرشیان دەبردە سەر ئیکلاتوم و ئاشور هیچ ڕێز و ترسێکیان بۆ ئیشمی داگان نەمابوو، ئەم زانیاریانەش لە ڕاپۆرتێکی هەواڵی کاراناوە بۆ ئیدیاتوم نێردراوە بەم شێوەیە باسکراوە:

کاتێـک ئیشـمێ داگان لـە دواییـن هەڵمەتـی هەڵبژاردنیـدا بـەو شـوێنەدا تێئەپـەڕی، شـەوەکەی لە سـافوم مایەوە. ئیشـمی-داگان لـە سـافوم بـە هەندێـک کەسـی وت: بۆچـی ڕێگـە بـەم کەسـە بچووکـە ئەشکور-ئەدو ئەدەیت فرمانڕەوایتـان بـکات؟ وەڵامیـان دایـەوە: ئایـا تـۆ کـە نابەجێیت ڕەنگـە فەرمانڕەوایـی ئێمـە بکەیـت؟ ماڵـی ئـەو دوو کەسـەی سـووتاند کـە بـەم شـێوەیە وەڵامیـان دابوویـەوە، و ١٥ کەسـی دیکـەی بـرد کـە گوێیان لـە رووداوەکە بـوو. وڵات ئارامـە. ئەوانـەی پێشـتر وڵاتەکەیـان چۆڵکردبـوو بـۆ شـارۆچکە دیـوارداره‌کان (شـوراداره‌کان)، ئێسـتا بیسـتوویانە کـە گـەورەم دێـت، مەڕەکانیـان لـە شـارۆچکە دیـوار دارەکان ناردووەتـە دەرەوە. بابەتێکـی تـر : ٥٠٠ توروکیـان هەڵیانکوتایـە سـەر خـوارووی ئێکالاتـوم و ئاشـور و گەیشـتنە هەمـوو ڕێگاکـە تـا ڕەزامـە. ١٠٠ دیـل و ٥٠ گایـان بـرد و کەسـیش بەرەنگاریـان نەبوویـەوە (ARMT ٢/٢٦, ٥١٩).

بـەم شـێوەیە ململانـێ نێـوان توروکییـەکان و پاشـای ئاشـوورییەکان ئیشـمی داگان بـەردەوام بـوو، تـا بەناوبانـگ و فروانخوازیەکانـی پاشـای بابلـی حامورابـی کاتێـک دەسـتەڵاتی خـۆی گەیانـدە لارسـا و ئیشـنۆنا و مـاری و هەرێمـی خابـورم، ئەویـش ڕێچکـەی ململانێـی بەرامبـەر گووتـی و توروکییـەکان گرتۆتەبـەر هـەروەک یەکێـک لە ساڵەکانی فەرمانڕەوایەتـی ناونـاوە بـە سـاڵی شکسـت هێنان بـە گووتـی و توروکییەکان، لـەدوای ئەم سـەردەمەوە زانیاریـەکان کەمـن و ناڕوونـن دەربـارەی ڕۆڵـی توروکـی و گووتیەکانـی ناوچەکـە(Eidem, ٢٠٠١, p.٥٨.) ، بـەڵام لـە روانگەیەکـی جیـاوازەوە، مێـژووی توروکییـەکان، وەک لـە ڕێگـەی ئـەم سـەرچاوانەی سـەرەتای هـەزارەی دووەمـەوە دەگێڕدرێتـەوە، مژدەی دەسـتپێکردنی سـەردەمێکی نـوێ بـوو لـە مێـژووی باکووری میسـۆپۆتامیادا، هاوتەریـب لەگـەڵ سـەرهەڵدانی شانشـینی بـە ناوبانگـی هورۆ-میتانـی، بـەڵام توروکییـەکان تەنهـا هۆزێـک بـوون لـە خوررییـەکان خـاوەن دەسـتەڵات و شـکۆ بـوون لـە ناوچەکـە، هەوڵیـان دەدا جوڵـەی سیاسـیی ناوچەکـە کۆنـترۆڵ بکەنـەوە دوای ئـەوەی ئاموریـەکان و ئاشـوورییەکان توشـی پەرتـەوازەی ببـوون(Eidem, ٢٠٠١, p.٥٨.). توروکییـەکان هاوشـان لەگـەڵ هـۆزەکان خوررییەکانـی تـر بەژداربوبـن لـە پێکهێنانـی ئیمپراتۆریەتێکـی گـەورەی میتانـی لـە باکـوور، وە لـەم سـەردەمەش دا ململانـێ ئاشـوورییەکان و هێرشـەکانیان بۆسـەر شانشـینە خـوری/ میتانیـەکان درێـژەی کێشـا. بـەڵام کاشـیەکان لـە باشـوور دەسـتەڵاتیان گرتـە دەسـت توانیـان بـۆ مـاوەی چـوار سـەدە فەرمانڕەوایەتیەکـی ئـارام باشـووری میسـۆپۆتامیا بەڕێوەببـەن[١٧].

١٧ کاشیەکان لە ناوچەی گەرمیان و کەرکوک ڕۆڵی گرینگیان هەبووە، وەک دراوسیەکی بەهێز لە پاڵ خوررییەکان، دەڕواندرێتە: زاموا٢٠٢٠، ص.ص ٢٣٨-٢٥٠.

وێنەی ژمارە (٤) دیاریکردی هەڵکەوتەی جوگرافی بەشێک لە شارە گرنگەکان: ((Mohammed, ٢٠١٩, p.١٣٠

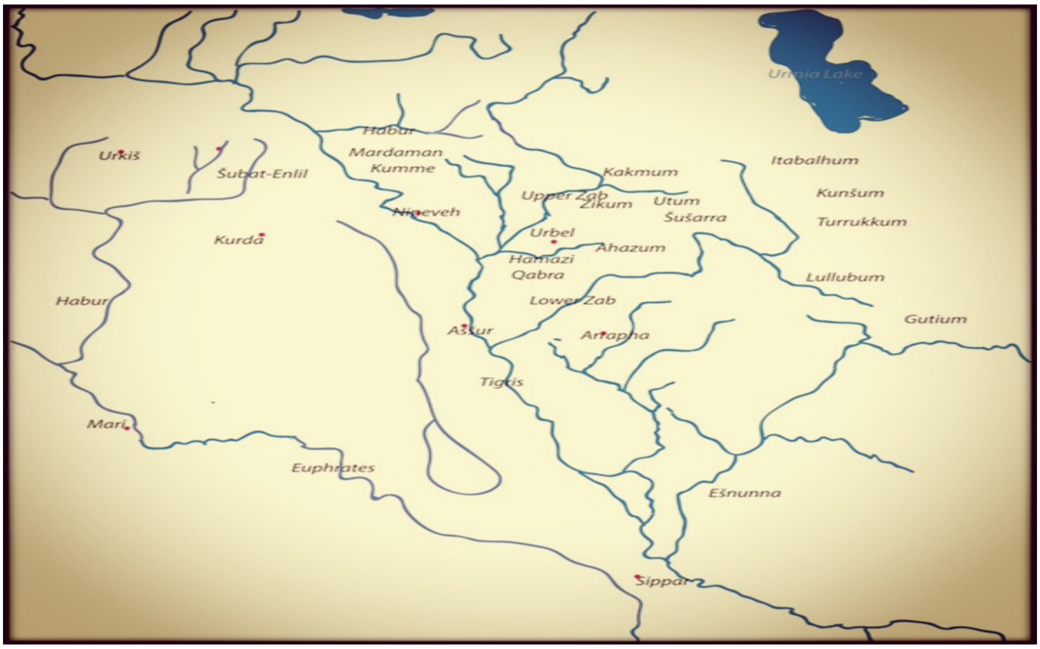

دەرئەنجام:

لە ئەنجامی ئەم توێژینەوە دەرئەکەوێت ، نیشتمانی خورریەکان خاوەنی خاکێکی ستراتیژی و بە پیت بووە، بەوهۆیەوە بۆتە شوێنی سەرنجی دەستەڵاتدارانی میسۆپتامیا و گەلانی تری ناوچەکە، بەوهۆیەوە توشی داگیرکردن و کاولکاری زۆر بووە.

ڕووداوەکانی سووتاندن و خاپوورکردنی خاکی خورریەکان لە نیوەی یەکەمی هەزارەی دووەم، دەتوانین دابەشی سەر دوو جۆر لە هێرشەکان بکەین: یەکەم: داگیرکردنی خاکی خورریان لەلایەن پاشا ئاشوورییەکان، دووەم: داگیرکردنی خاکی شانشینە خورریەکان بەهۆی ململانێ سەرۆک هۆزە خورریەکان.

نا ئارامی و نەهامەتی سەر ئەم خاکە بەهۆی دەستێوەردانی دەرەکی دروست بووە، بەتایبەت دەستەڵاتی پاشا ئاشوورییەکان و پاشا جاشەکانی ئەم نیشتمانە.

تورروکیەکان وەک هۆزێک لە ناو نەتەوەی خورری بە ئەنجام دەری گەورەترین ڕاپەرینی کوردستانی کۆن دادەنرێن، دژی پاشا ئاشوورییەکان و فەرمانڕەوا گوێڕایەڵە ئاشوورییەکان کە لەبەرژەوەندی گەلەکەیان کاریان نەئەکرد.

ڕووداوی سووتاندن ی دەغڵ و دان و دروێنە مێژوویەکی درێژی هەیە لەسەر ئەم خاکە، ئامانج لەم کارە لەناوبردنی سەرچاوەی جۆراک و ئابووریی ناوچەکە بوو

خلاصة

يعتبر الخوريون من الشعوب الأصلية لكردستان القديمة ومنطقة زاكروس. غطت مجموعة واسعة من جبال زاغروس إلى شمال بلاد ما بين النهرين والشرق الأدنى (الأناضول وسوريا ولبنان). كان للخوريين حضارات وممالك خاصة بهم. نظرا لاتساع المنطقة وعدد من الجوانب السياسية والاقتصادية للحورية الوطنية ، فقد كانت جزءا

من هذه المناطق التي تعرضت للهجوم والاحتلال من قبل دول أخرى في المنطقة، وخاصة الملوك السومريين والأكاديين والآشوريين. كانت الحروب وحشية لدرجة أن أعداء الخوريين لم يغزووا الممالك والمدن فحسب، بل أحرقوا المدن المحتلة وأراضيها الزراعية لتدمير أسس الحياة والاقتصاد الزراعي. سجل الملوك الغزاة واقعة الغزو والحرق هذه بكل فخر في نصوص التاريخية و النقوش الملكية. وبالطبع حاول الخوريون الدفاع عن بلادهم ومنع حرق أراضيهم، لكن الأخطار كانت أعظم وأكثر فظاعة، لذلك في بعض الأحيان حقق أعداؤهم أهدافهم ودمروا وأحرقوا مدينة وأراضي الخوريين. نحاول في هذا البحث تسليط الضوء على غزوات وحرق أراضي الخوريون من منظور النصوص المسمارية للألف الثاني قبل الميلاد.
كلمات مفتاحية: خوريون ، ممالك ، غزو ، حصاد ، حرق.

Abstract

The Hurrians are considered to be one of the indigenous peoples of ancient Kurdistan and the Zagros region. They covered a wide range from the Zagros Mountains to northern Mesopotamia and the Near Eastern. The Hurrians had civilizations and kingdoms of their own. Due to the vastness of the region and several political and economic aspects of the national Hurrian, were part of these areas, that have been attacked and occupied by other nations of the region, especially the Sumerian, Akkadian and Assyrian kings. The wars were so brutal that the enemies of the Hurrians not only conquered the kingdoms and cities but often burned the conquered cities and their agricultural lands to destroy the basis of life and agricultural economies. The invading kings proudly recorded this incident of invasion and burning in their date formulas letters, and Royal inscriptions. Of course, the Hurrians tried to defend their country and prevent the burning of their territory, but the dangers were greater and more terrible, so sometimes their enemies achieved their goals and destroyed and burned the city and territory of the Hurrians. In this paper, we try to highlight the invasions and the burning of the Hurrian lands from the perspective of the cuneiform texts of the second millennium B.C.
Keywords: Hurrians, kingdoms، invasion, harvest, burning.

سەرچاوەکان

سەرچاوە کوردی و عەرەبیەکان

حەسەن ، ئەردەلان عوسمان (٢٠٠٨)، ((سێ بەردە نوسراو بێتواتە)) ، گ سوبارتو ٢ ، هەولێر ، لا ١٠-١٦ .

زاموا ، دڵشاد (٢٠١٨) “کرۆنۆلۆجیا و مێژوو و شارستەنیەتی گەرمیان لە ژێر ڕۆشنایی باڵگە شوێنەواری و تۆمارە کۆنەکاندا لە چاخی بەردینی کۆن تا کۆتای سەردەمی ساسانی،” سێهەمیین کۆنفرانسی نێودەڵەتی زانکۆی گەرمیان، ١٨نیسانی ٢٠١٨، گۆڤاری زانکۆی گەرمیان، لا. ١٣٧-١٦٥.

زاموا ، دڵشاد عزیز مارف (٢٠١٨)، ((کرۆنۆلۆجیای مێژوو شارستانیەتی گەرمیان لە ژێر رۆشنایی بەڵگە شوێنەواری و تۆمارکراوەکان دا چاپی بەردینی کۆن تا کۆتایی سەردەمی ساسانی)) گ ، زانکۆی گەرمیان ، لا ١-٢٩.

زامــوا ، دلشــاد عەزیــز مــارف (٢٠٠٧) ، ((نەخشــەکەی دەربەنــدگاور شــیکردنەوەی بەڵگــە هونەریــەکان بــۆ دیاریکــردنی ســەردەمەکەی)) ، گ.ســوبارتو ١ ، هەولێــر ، لا ٣-٩ .

زامــوا ، دلشــاد عەزیــز مــارف (٢٠٠٧)، ((نەخشــەکەی دەربەنــدگاور شــیکردنەوەی بەڵگــە هونەریــەکان بــۆ دیاریکــردنی ســەردەمەکەی)) ، گ.ســوبارتو ١ ، هەولێــر ، لا ٣-٩ .

زامــوا، دلشــاد عزیــز مــارف (٢٠٢٠)، الکاشــیون في کرکــوك و کرمیــان (مــن القــرن ١٨ الی ١ ق. م) دراســة تأریخیــة حضاریــة، مجلــة کرکــوك للدراســات الأنســانیة، عــدد خــاص، المجلــد ١٥، العــدد ٢، ص ص ٢٣٨-٢٥٠.

عبدالصمــد، رافــدة عبداللــه (٢٠٠٨) کردســتان العــراق في ضــوء المصــادر المســماریة مــن الالــف الثالــث ق.م حتــى ٦١٢ ق.م، أطروحــة دکتــوراه غــیر منشــورة، جامعــة الســلیمانیة.

قەرەداغی، فاضل، معروف کمال نوری (١٩٩٥)، مێژووی شوێنەواری شمشارە، چاپی یەکەم، لاپەڕە ١٨-٤٠.

محمــد، خانــە و تەیفــور، هــاژە؛ شــوێنەواری گــردی شمشــارە و شــاری دێرینــی شوشــەڕڕا (لەبــەر ڕۆشــنــایی بــەڵــگە شــوێنـــەواری وســەرچــاوە مـێـخـیـیـەکـانــدا، گۆڤــاری توێــژەر، زانکــۆی ســۆران، ژ.٣ بەرگــی ٥.

سەرچاوە بیانیەکان

BC) A Historical and Cultural Synthesis, ١٥٠٠-٢٥٠٠) The Beginnings of Ancient Kurdistan (٢٠١٢) .Ahmad, K .Ph.D. dissertation, Leiden University

.٦٨-٣.pp ,٢ Semites and Hurrians in Northern Transtigris," SCCNH" (١٩٨٧) .Astour, M. C

.Attinger, W. Sallaberger and M. Wäfler, Göttingen

Das Sandschak Suleimania und dessen persische Nachbarschaften zur babylonischen und (١٨٩٨).Billerbeck, A ;٤.assyrischen Zeit, Leipzig, , p

données nouvelles sur la région du petit Zab au XVIIIe .٣ :Chroniques bibliographiques" (٢٠٠٤) .Charpin, D .١٧٨-١٥١.pp ,٩٨ siècle av. J.-C.," RA

.in: Charpin, D., D. O ,(١٥٩٥-٢٠٠٢) Histoire politique du Proche-Orient Amorrite,(٢٠٠٤) .Charpin, D

.١٩٨٥ ,Paris ,٤ La prise du pouvoir par Zimri-Lim," MARI",(١٩٨٥) Charpin, D. and J.-M. Durand

Mari et le proche-Orient à l'époque Amorrite: essai d'histoire politique, FM (٢٠٠٣) .Charpin, D. and Ziegler, N .Paris ,٥

.Paris ,٢/٢٦ Archives Epistolaires de Mari, ARM (١٩٨٨) .Charpin, D., Joannes F., Lackenbacher, S. and Lafont, B

.OBO ,(١٥٩٥-٢٠٠٢) Charpin, Histoire politique du Proche-Orient Amorrite

.٨٤ .Eine Erwägung zur Lokalisierung des aB ON Qabrā/Qabarā," NABU, Nr" (١٩٩٠) .Deller, K

.Les documents épistolaires du palais de Mari (LAPO), vol. II, Paris ,(١٩٩٨) .Durand, J.-M

.Paris ,١ Letters, ARM (١٩٤٦) .Dossin, G

.Paris ,٤ Correspondence de Šamši-Addu et de ses fils, ARM ,(١٩٥١) .Dossin, G

.ed. by P ,٤/١٦٠ Edzard and M. Stol, Mesopotamien, Die altbabylonische Zeit, OBO

;٦٣ .Edzard, Die »Zweite Zwischenzeit« Babyloniens, p

.٤٧ News from the Eastern Front: the Evidence from Tell Shemshara," Iraq" (١٩٨٥) .Eidem, J

.Leiden ,١٩٥-١٥٧ .Zagros study, P "٢٠١٥-٢٠١٢ Back to Shemshara, NINO excavation ,"(٢٠٢٠) .Eidem, J

The NINO Archaeological Project on the Rania Plain. Summary Report on Work ,(٢٠١٦) ,(.Eidem, J. (ed Excavations at Shemshara and further Survey on the Rania Plain (unpubl., submitted to :٢٠١٥ autumn ;.(the Directorate of Antiqui ties, Sulaymania

The Letters. Copenhagen, Royal Danish .١ The Shemshara Archives ,(٢٠٠١) ,.Eidem, J. and Læssøe, J .Academy

.Die Provinzeinteilung des assyrischen Reiches, Leipzig (١٩٢٠) .Forrer, E

.٨٠-٧٥.pp ,١٥ Frayne, "On the location of Simurrum," AfO

.Toronto ,٢ BC), RIME ٢١١٣-٢٣٣٤) Sargonic and Gutian Periods (١٩٩٣) .Frayne, D. R

.Toronto ,٢/٣ BC), RIME ٢٠٠٤-٢١١٢) Ur III Period (١٩٩٧) .Frayne, D. R

.١٠ The Zagros Campaigns of Šulgi and Amar-Sîn," SCCNH" (١٩٩٩) .Frayne, D. R

.Hurrians and Subarians, Chicago (١٩٤٤) .Gelb, I. J

Mesopotamian Origins, (١٩٣٠),.Hurrians and Subarians, Chicago.; Speiser, E. A (١٩٤٤) .Gelb, I. J .Philadelphia

;١٢٠ .p ,(١٩٥٣) ١٢ Goetze, A., Ḫulibar of Duddul," JNES

Reihe II: Iranische Felsreliefs C: Sarpol-i Zohāb, ,٧ Iranische Denkmäler, Lieferung ,(١٩٧٦) ,.Hrouda, B .١٩٧٦ ,Die Reliefs I-IV, Berlin

aus Ešnunna. ٩٥٢٠٠ Dādušas Siegesstele IM" (٢٠٠٣) ,(Ismail, B. Kh. (In cooperation with A. Cavigneux .٩٨ Charpin, RA ;١٤٧-١٤٢ .p ,٣٤ Die Inschrift," BM

Le Royaume d'Ahazum dans les Textes Cunéiformes, Vol. I-II, MA Thesis, Charles (٢٠١١) .Khwshnaw, A .٣ de Gaulle University - Lille

. ٨٨ The Quest for the Country of *Utûm," JAOS" ,(١٩٦٨) ,.Læssøe, J

.٧-٦ ٢٠١٣b) "Qabra in the Cuneiform Sources," Subartu) .MacGinnis, J

.٤/٣.No ,٢٢ Simurrum," OLZ" ,(١٩١٩),.Meissner, B

.٦ Königsbriefe," RlA" ,(١٩٨٣-١٩٨٠) ,.Michalowski, P

Hurrian Toponyms in the Regions between the Tigris and the (٢٠١٩) ,Mohammed, Khana Akram .B.C.), MA, Salahaddin University-Erbil ٦١٢-٢٣٥٠) Lower Zab

.٢٠٠٣ ,Shafferr and Wasserman ;١٨ The Shaikhan Relief," Al-Rāfidān (١٩٩٧) Postgate, N. J. and M. Roaf

Excavations" (٢٠١٧) .Schwartz G., Brinker, C., Creekmore III, A., M. Feldman, Smith, A.and Weber, J .٧٩ at Kurd Qaburstan, A Second Millennium BC Urban Site on the Erbil Plainm, Iraq

Iddi-Sîn, King of Simurrum: A New Rock Relief Inscription and" (٢٠٠٣) .Shaffer, A. and Wasserman, N .٩٣ a Reverential Seal. Mit einem Beitrag von Ursula Seidl," ZA

.Introduction to Hurrian, New Haven (١٩٤١) .Speiser, E. A

The Historical Background of Urkeš and the Hurrian Background in Northern" (١٩٩٨) .Steinkeller, P

Mesopotamia," Urkesh and the Hurrians, Studies in Honour of L. Cotsen, ed. G. Buccellati and Marilyn-
.Malibu ,٢٦ .Kelly Buccellati, Bibliotheca Mesopotamica, Vol

The Tigris Frontier from Sargon to Hammurabi- A Philological and Historical (١٩٨٥) .Walker, M. F
.Synthesis (A Dissertation presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University), Yale

٨٠-٧٥.pp ,١٥ Simurrum und Zaban" AfO"(١٩٥١-١٩٤٥) .Weidner, E

Gedanken zur Frühgeschichte der Hurriter und zum hurritisch-urartäischen" (١٩٨٨) .Wilhelm, G
.Konstanz ,٢١ Sprachvergleich," Hurriter und hurritisch, ed. Volkert Haas, Xenia

.The Hurrians, Wiltshire (١٩٨٩) .Wilhelm, G

١٩٩٤a) A Political History of Eshnunna, Mari and Assyria during the Early, Old Babylonian) Wu Yuhong
.Period,Changchun

Hurrians, as well as Individuals Bearing Hurrian and Strange Names in Sumerian" (١٩٩٣) .Zadok, R
.Sources," kinattūtu ša dārâti- Raphael Kutscher Memorial Volume, ed. A. F. Rainey, Tel Aviv